

[૧] યમુનાષ્ટકમ્

શ્રીમદ્ ગોકુલમાં સં. ૧૫૪૮ ના શ્રાવણ સુદ ત્રીજના દિવસે શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રી યમુનાષ્ટકની રચના કરી.

શ્રીમહાપ્રભુજી વ્રજ પરિક્રમા માટે પધાર્યા હતા. તેઓ વ્રજમાં ગોકુલ ગામનું અન્વેષણ કરતા હતા ત્યારે શ્રીયમુનાજીએ સાક્ષાત્ પ્રકટ થઈને વર્તમાન ગોકુલનું સ્થાન દર્શાવ્યું હતું. ત્યાં શ્રીયમુનાજીમાં સ્નાન કરીને જ્યારે શ્રી વલ્લભપ્રભુ પોતાની બેઠકમાં બિરાજ્યા ત્યારે તેમણે સર્વ પ્રથમ શ્રી યમુનાષ્ટકનો પાઠ શ્રી પરમાનંદદાસને શિખવ્યો અને શ્રી પરમાનંદદાસજીના હૃદયમાં શ્રી યમુનાજીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન સ્ફુરાયમાન થયું.

શ્રી યમુનાષ્ટકમાં શ્રી યમુનાજીના આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક સ્વરૂપના મહિમાનું અલૌકિક રીતે વર્ણન કરાયું છે. આ અષ્ટક સ્તોત્રના કુલ શ્લોક નવ છે. આઠ શ્લોકોમાં એમના પુષ્ટિમાર્ગીય અષ્ટ ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ છે તેમજ નવમા શ્લોકમાં આ સ્તોત્રના ગાન, પાઠનું ફલવર્ણન છે.

પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રી યમુનાજી પુષ્ટિભક્તોને ભક્તિમાર્ગમાં, ભગવાનની સેવામાં તેમજ તેમની લીલાઓનો અનુભવ કરવામાં જે જે આવશ્યક સિદ્ધિઓ છે તેનું દાન કરે છે.

દ્વિતીય શ્લોકમાં, તે 'મુકુંદ રતિવર્ધિની' છે. પુષ્ટિજીવને તે પુષ્ટિભક્તિનું દાન કરે છે, ભક્તિના બીજનું પોષણ, સંવર્ધન અને રક્ષણ પણ કરે છે.

તૃતીય શ્લોકમાં તે 'પાવની' છે. પ્રભુને બધું જ પવિત્ર-પાવન જ સોંપાય છે. જલ, સ્થલ જેવાં તત્ત્વો તેમજ ભક્તના દેહ, હૃદયાદિને પાવન કરવા, ભગવત્સેવોપયોગી બનાવવા શ્રી યમુનાજી પધાર્યા છે. સંબંધ માત્રથી પુષ્ટિમાર્ગીય પવિત્રતા પ્રકટાવવી એ એમનું તૃતીય ઐશ્વર્ય છે.

ચતુર્થ શ્લોકમાં શ્યામસુંદર શ્રી કૃષ્ણ તેમજ શ્યામસુંદરી શ્રી યમુનાજીના સમાન ધર્મોનું નિરૂપણ છે. જેવું ઐશ્વર્ય શ્રીનાથજીનું છે તેવું જ અને તેટલું જ શ્રીયમુનાજીનું પણ છે.

પંચમ શ્લોકમાં શ્રી કાલિંદીજી ભક્તના ભગવાન સાથેના કલહને, ભક્તોના પરસ્પર કલહને તેમજ કલિના પ્રભાવને નષ્ટ કરનારાં છે માટે 'કાલિંદીજી' છે, તે ઐશ્વર્ય ગવાયું છે.

છઠ્ઠા શ્લોકમાં જીવને ભગવાનનું પ્રિયત્વ સંપાદન કરાવવાનું ઐશ્વર્ય છે. વ્રજની ગોપિકાઓ જેટલી પ્રભુને પ્રિય હતી એટલો જ પુષ્ટિજીવ પ્રભુને પ્રિય થાય એ ઐશ્વર્ય છે.

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

સાતમા શ્લોકમાં પુષ્ટિભક્તને સેવોપયોગી તનુનવંત્વની પ્રાપ્તિ કરાવવા તે સમર્થ છે તે કહેવાયું છે. પ્રાકૃત દેહાદિથી પુષ્ટિજીવ અલૌકિક ભગવલ્લીલાનો અનુભવ કયાંથી કરી શકે ? ભગવત્સેવા તેમજ ભગવત્સાનુભવ નૂતન અલૌકિક દેહાદિથી જ શક્ય છે. એનું શ્રીયમુનાજી દાન કરે છે.

અષ્ટમ શ્લોકમાં શ્રીયમુનાજી પોતાની અંદર મળેલા શ્રીરાસવિહારી પ્રભુના શ્રમજલનો ભક્તોને સંબંધ કરાવે છે. શ્રી યમુનાજીના પાન, સ્નાન વડે ભક્ત આ સુખ પામે છે. એમને અતિ દુર્લભ સુખ શ્રી યમુનાજી દ્વારા પરમ સુલભ થાય છે.

નવમા શ્લોકમાં શ્રીયમુનાજીનો સ્નેહપૂર્વક, આનંદપૂર્વક પાઠ કરનારને સર્વદોષનિવૃત્તિ, મુકુંદચરણે રતિ, ભગવાનની પ્રસન્નતા તેમજ પોતાના (દોષયુક્ત) સ્વભાવ પર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોએ શ્રી યમુનાજીના આ અષ્ટકનો પાઠ નિત્ય, વારંવાર, હર્ષપૂર્વક કરતા રહેવું જોઈએ.

શ્રીયમુનાજી પર શ્રી ગુણાંજી રચિત 'વિવૃત્તિ' (શ્લોક ૧ થી ૬ અને શ્રી ગોકુલેશચરણ વિરચિત ૭ થી ૮ શ્લોક) ગો. શ્રી હરિરાયચરણ રચિત 'વિવૃત્તિટિપ્પણ, ગો. શ્રી પુરુષોત્તમજી રચિત 'વિવૃત્તિવિવૃત્તિ', ગો. શ્રી દ્વારિકેશજી રચિત 'અન્વયબોધિની', શ્રી બાલકૃષ્ણ ભટ્ટ રચિત 'નિર્ણયાર્ણવ' જેવી અનેકવિધ રોચક, માર્મિક અને તલસ્પર્શી ટીકાઓ સાંપડે છે.

શ્રી યમુનાજી પોડપ ગ્રંથનું મંગલાચરણ છે. શ્રીયમુનાજી દ્વારા પુષ્ટિજીવ સકલ દોષોથી મુક્ત થઈને નિર્દોષ થાય છે. આગળના બાલબોધથી લઈને સેવાફલ પર્યંતના બધા જ ગ્રંથોને યત્કિંચિત્ સમજવાને માટે, શ્રીમદ્ વલ્લભના નિગૂઢાર્થનું રસપાન કરવાને માટે શ્રીયમુનાજીની કૃપા અતિ આવશ્યક છે. માટે પોડપ ગ્રંથનો આરંભ શ્રીયમુનાજીથી થાય છે.

મૂલ- નમામિ યમુનામહં સકલસિદ્ધિ હેતું મુદા

મુરારિ પદ પંકજ સ્ફુરદમંદરેણૂત્કટામ્ ।

તટસ્થ નવ કાનન પ્રકટમોદપુષ્પામ્બુના

સુરાસુરસુપૂજિતસ્મરપિતુઃ શ્રિયં બિભ્રતીમ્ ॥૧॥

...સાન્વયપદાર્થ... -

સકલસિદ્ધિહેતુમ્ સર્વ સિદ્ધિઓને આપનારાં, મુરારિ પદપંકજસ્ફુરદ- મંદરેણૂત્કટામ્ મુરનામના દૈત્યના શત્રુ (મુરારિ) ભગવાનના ચરણકમલમાં પ્રકાશમાન અને ઘણીબધી એવી રજ જેમાં (જલ કરતાં) અધિક છે અને તટસ્થ નવ કાનન પ્રકટ મોદપુષ્પામ્બુના કિનારે રહેલા નવા વનોમાં પ્રકટ એવા, હર્ષરૂપી પુષ્પ યુક્ત જલ વડે સુરાસુરસુપૂજિતસ્મરપિતુઃ સુર અને અસુરોએ સારી રીતે પૂજેલા કામપિતા (શ્રીકૃષ્ણ)ની શ્રિયં બિભ્રતી શોભાને ધારણ કરતાં યમુનાં અહં મુદા નમામિ શ્રી યમુનાજીને હું હર્ષથી નમન કરું છું. ૧.

..યમુનાષ્ટકમ..

(શબ્દાર્થ) : સર્વસિદ્ધિઓ આપનારાં, મુરારિ ભગવાનના ચરણારવિંદમાં પ્રકાશમાન એવી અતિશય રજવાળાં, કિનારે રહેલા નવા વનોમાં પ્રકટ એવા હર્ષરૂપી પુષ્પોવાળા જળ વડે, સુર અને અસુરોએ સારી રીતે પૂજેલા કામપિતા (શ્રીકૃષ્ણ)ની શોભાને ધારણ કરતાં શ્રી યમુનાજીને હું હર્ષપૂર્વક નમન કરું છું.

નમામિ યમુનામહમ્

શ્રી ગુસાંઈજી વર્ણન કરે છે કે, “શ્રી ગોકુલેશે યથા જીવે: નમનાતિરિકતં ન કર્તૃ શકયં તથા કાલિન્દ્યામપિ” જીવ પ્રભુને નમન કરવા સિવાય બીજું કાંઈ પણ કરી શકવાને સમર્થ નથી એમ શ્રી કાલિંદીજીને પણ નમન કરવા સિવાય જીવ કાંઈ કરી શકે એમ નથી.

આધિભૌતિક કે આધિદેવિક રૂપે, સર્વે કોઈ રૂપે શ્રી યમુનાજી ‘વિવિધલીલોપયોગિની’ ભગવાનની અનેક વિધ લીલાઓમાં ઉપયોગી છે. માટે એમને ભગવાને અષ્ટવિધ ઐશ્વર્યનું દાન કર્યું છે.

અષ્ટવિધ ઐશ્વર્ય :

દેવીજીવોને સ્વરૂપ રસ તેમજ લીલા રસાદિની અનુભૂતિ કરાવવી એ જ ભગવાનના અવતારનો હેતુ છે. શ્રીકૃષ્ણ તે માટે જ રસાત્મક રૂપે પ્રકટ થયા છે. પરંતુ આ લીલારસની નિષ્પત્તિ ત્યારે જ થાય જ્યારે ભગવાનને પોતાના ‘માહાત્મ્ય’ ઐશ્વર્યનું વિસ્મરણ થઈ જાય. ભગવાન ભક્તને આધીન થાય અને ભક્તો ભગવાનને આધીન થાય તો જ લીલામાં રસાળતા આવે, પણ ઐશ્વર્ય અને આધીનતા પારસ્પરિક વિરોધી છે !

ભગવાનને (સ્વાધીના પુષ્ટિ ઋચ્યતે) ભક્તપરાધીન લીલા કરવી હોય તો સ્વ ઐશ્વર્યને, નિજમાહાત્મ્યને તિરોહિત કરવું જ પડે. માટે પ્રભુએ પોતાના એ ગુણો શ્રી યમુનાજીને સમર્પિત કરી દીધા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ‘ઈશ્વર’ છે તો શ્રીયમુનાજી ‘ઈશ્વરી’ છે. ભગવાનના સ્વરૂપગત અષ્ટઐશ્વર્ય શ્રી યમુનાજીમાં બિરાજે છે. માટે જ શ્રી યમુનાજીના અસાધારણ, પુષ્ટિમાર્ગીય ઐશ્વર્યનું ગુણગાન શ્રી મહાપ્રભુજી આઠ શ્લોકો દ્વારા કરે છે.

શ્લોક ૧ : સકલ સિદ્ધિનું દાન.

શ્લોક ૨ : ભગવદ્ભાવનું સંવર્ધન

શ્લોક ૩ : ભૂતળને પાવન કરવું.

શ્લોક ૪ : અનાયાસે ભગવત્સંબંધ.

શ્લોક ૫ : હરિપ્રિય એવા ભક્તોના કલિદોષનો નાશ.

શ્લોક ૬ : ભગવદીયનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ કરે, ગોપીજનોની જેમ પ્રિય બનાવે.

શ્લોક ૭ : ભક્તને સેવોપયોગી નૂતન દેહ (તનુનવત્વ)ની પ્રાપ્તિ કરાવે.

શ્લોક ૮ : રસમય પ્રભુના શ્રમજલબિંદુઓ સાથે સંબંધ કરાવે.

શ્રી યમુનાષ્ટકનો પાઠ કરનારને આ બધા જ ઐશ્વર્યનું દાન સ્વયં શ્રી યમુનાજી કરે છે.

મુદા :

‘અતએવ નમનં મુદપિ’ શ્રી યમુનાજી સકલ સિદ્ધિઓનું પ્રદાન કરનારાં છે એ વિચારે હર્ષપૂર્વક નમન થયું છે. જો કે નમન દૈન્યભાવ સૂચક છે. છતાં અહીં અત્યંત હર્ષને પણ સૂચવે છે. (વિવૃત્તિ)

સકલ સિદ્ધિહેતુમ્

‘સાક્ષાત્ ભગવત્સેવોપયોગિદેહાપ્તિ, તલ્લીલાવલોકન, તદ્રસાનુભવ, સર્વાત્મ ભાવાદયઃ સકલસિદ્ધિયો જ્ઞેયાઃ (વિવૃત્તિ)ની ટીકામાં શ્રી દ્વારિકેશજી પોતાની ‘અન્વયબોધિની’ ટીકામાં આઠ પ્રકારની સિદ્ધિઓ સમજાવે છે. તે આ પ્રમાણે છે :

- ૧ : (આવરણાનવચ્છન્ન ભગવત્સેવન યોગ્ય દેહ પ્રાપ્તિરૂપા) સાક્ષાત્ ભગવત્સેવામાં યોગ્ય, સેવોપયોગી દેહની પ્રાપ્તિ થાય.
- ૨ : (તાદેશસ્ય લીલા દર્શનરૂપા) ભગવાનની અનેક વિધ લીલાઓનું દર્શન થાય.
- ૩ : (તસ્યૈવ રસસ્ય સ્વેન્દ્રિયવિષયીભૂતકરણરૂપા) ભગવાનની રસાત્મક લીલાઓમાંથી પ્રકટ થતા રસનો પોતાના નેત્ર, કર્ણ વિ. વડે અનુભવ થાય.
- ૪ : (સર્વત્ર ભગવદ્ભાવરૂપા) સર્વત્ર પ્રભુના અનુભવરૂપ સર્વાત્મભાવ થવો. (ઉપરની ચાર સિદ્ધિઓ સંયોગાત્મક સિદ્ધિઓ છે. જ્યારે હવેની ચાર સિદ્ધિઓ વિપ્રયોગાત્મક સિદ્ધિઓ છે. તે શ્રી હરિરાયજીએ વર્ણવી છે.)
- ૫ : (ભગવદાવિષ્ટ દેહાદિ) સ્વદેહમાં ભગવદ્આવેશ થવો.
- ૬ : (પરાવૃત્તચક્ષુષાન્તરાવિર્ભૂત લીલાવલોકન સિદ્ધિઃ) ભક્તો પોતાના હૃદયમાં આવિર્ભાવ પામતી ભગવાનની લીલાઓને અંતર્મુખ ચક્ષુઓ વડે નીરખી શકે છે.
- ૭ : (ભાવાત્મક સ્વરૂપેણ તદ્દાત્મકતદ્રસાનુભવઃ) ભક્તના હૃદયમાં, વિરહની અવસ્થામાં, ભગવાન ભાવાત્મક સ્વરૂપે બીરાજે છે. તેમનો અને તેમના લીલારસનો અનુભવ થાય છે.
- ૮ : (વિરહ સામયિક સર્વાત્મભાવ સિદ્ધિઃ)તીવ્ર વિરહની અવસ્થામાં ભક્તોને ભગવાનની સર્વત્ર અનુભૂતિ થવા લાગે.

આ આઠે સિદ્ધિઓ શ્રી યમુનાજી દ્વારા મળે છે.

નમો દેવિ યમુને !

યમુના અષ્ટપદીમાં શ્રીમત્પ્રભુચરણે ગાયું કે,

નમો દેવિ યમુને ! નમો દેવિ યમુને !

હર કૃષ્ણ મિલનાન્તરાયમ્ ।।

શ્રી યમુના ભગવાન અને ભક્તોના મિલનના અંતરાયને નષ્ટ કરનારી મહાશક્તિ છે. નદીના બે કિનારે રહેલા પ્રેમીઓના પરસ્પર મિલનમાં જેમ નદીનું જલ અંતરાય કરનારું છે તેમ ભગવાન અને ભક્તના મિલનમાં ય જલનો દોષ અંતરાયરૂપ થાય છે. “દેત્યઃ પંચશિરા જલાત્” મુર નામના રાક્ષસના સંબંધના કારણે જલમાં અંતરાય કરવાનો સ્વભાવ રહેલ છે. આ દોષ પ્રાકૃત જલમાં સંભવી શકે છે. પરંતુ શ્રી યમુનાજીમાં તો મુરારિ ભગવાનના ચરણની રજ અતિશય પ્રમાણમાં બિરાજે છે. માટે એમનામાં આ દોષ સંભવી ન જ શકે. મથુરાથી ગોકુલ પધારતાં જેમ શ્રી યમુનાજીએ માર્ગ આપ્યો તેમ તે ભગવાન અને ભક્તોના મિલન માટે માર્ગ આપે છે.

અમંદ રેણુ ઉત્કટામ્

(જલાધિકયે તું કીડાયાં નિમજ્જનભયં મકરાદિભયમપિ ભવેત્)શ્રી યમુનાજીના પ્રવાહમાં જલ કરતાં રજનું પ્રમાણ વધુ છે. એનું કારણ શ્રી દારિકેશજી એ બતાવે છે કે જલનું પ્રમાણ જો વધુ પડતું હોય તો તેમનું લીલોપયોગીપણું બહુ સિદ્ધ ન થાય. વધુ પડતા જલમાં તણાઈ જવાનો, ડૂબી જવાનો ભય રહે. વળી જ્યાં વધુ પડતું જલ હોય ત્યાં મગર જેવા જળચર પ્રાણીઓનો પણ ભય રહે. ભય હોય તો કીડાનું સુખ ન રહે માટે શ્રી યમુનાજીએ નિજ સ્વરૂપમાં જલતત્ત્વ મંદ અને રજતત્ત્વ અમંદ (વધુ) રાખ્યું છે.

મુરારિપદપંકજ સ્ફુરદમંદ રેણુત્કટામ્

શ્રીકૃષ્ણ મુરારિ છે. (જલદોષાત્મક મુરસ્ય અરેઃ) મુરદૈત્ય જલના દોષરૂપ છે. પ્રભુ મુરના શત્રુ છે. માટે મુરારિ છે. એમની ચરણરજ જ શ્રીયમુનાજીની રેતી છે. આ ચરણરજનો પુષ્ટિમાર્ગીય મહિમા છે. તે ભગવત્સેવોપયોગી તનુનવત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવનારી છે. શ્રીયમુનાજીની વાલુકા માત્ર ભગવાનની જ ચરણ રજ નથી પરંતુ તેમાં વ્રજાંગનાઓની ચરણરજ પણ મળેલી છે. જેમાં ભગવાન અને ભગવદીયોની ચરણરજ અતિશય પ્રમાણમાં વિરાજમાન હોય તે શ્રી યમુનાજીનું સેવન કરનાર, પાન આદિ કરનાર કેટલો બધો ભાગ્યશાળી છે ?

શ્રી યમુના અગિનત ગુન ગિને ન જાઈ ।

શ્રી યમુના તટ રેણુતે હોત હૈ નવીન તનુ; ઈન કે સુખ દેનકી કહા, કરૌ બડાઈ । ।

ભક્ત મોગત જોઈ, દેત તિહી છિનુ સો; ઐસો કો કરે પ્રણ નિભાઈ ।

‘કુંભનદાસ’ લાલ ગિરિધરન મુખ નિરખત; કહો કેસે કરિ મન અઘાઈ । ।

શ્રી યમુનાજીના ગુણો અનંત છે, અગણિત છે, તેને કોણ ગણી શકે ? એ કેટલાં બધાં સુખદાત્રી છે એનું મહિમાગાન કેટકેટલું કરવું ? કેમકે શ્રી યમુનાજીના તટની રેણુ વડે તો ભક્તને અલૌકિક નૂતન દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભક્ત જે મનોરથ કરે તેને તત્કાળ પૂર્ણ કરવાનો એમનો સ્વભાવ છે, એમની પ્રતિજ્ઞા છે. શ્રી યમુનાજી વિના અન્ય એવું કોણ છે કે જે આવી પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ કરી શકે ?

(મુરનાશે તુ ભગવત્પ્રાપ્તિ અનાયાસેન) સોળ હજાર રાજકન્યાઓને ભગવાનની પ્રાપ્તિમાં મુર દૈત્ય પ્રતિબંધ રૂપ હતો. તેનો નાશ થતાં જેમ તે કન્યાઓને ભગવાન અનાયાસે મળ્યા તેમ શ્રી મુરારિની ચરણરજના પ્રભાવથી ભક્તોને પ્રતિબંધ થવાની વાત તો દૂર રહી, ઉલટું શ્રી યમુનાજીના સંબંધથી સેવોપયોગી દેહનું સંપાદન થઈ જશે !

તટસ્થ નવ સ્મરપિતુઃ શ્રિયં બિભ્રતીમ્

કિનારે રહેલ નિત્યનવીન વનોમાં, હર્ષરૂપે પ્રકટ થયેલાં પુષ્પોથી યુક્ત જલ વડે સુર અને અસુર દ્વારા સુપૂજિત કામના પિતા શ્રીકૃષ્ણની શોભાને ધારણ કરતાં શ્રી યમુનાજીને નમન. (જલદર્શનસ્ય ભગવત્સ્મારકત્વં ભાવજનકત્વં ચ જ્ઞાપયિતું સ્મરપિતૃપદમ્ : વિવૃત્તિ) શ્રી યમુનાજીનાં દર્શન પણ પુષ્ટિજીવોના જડત્વ વિ. દોષોને દૂર કરીને તેઓમાં ભગવદ્ભાવને જગાડે છે.

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

શ્રી યમુનાજલ વડે સુર અને અસુર ઉભય ભાવવાળા ભક્તોએ કરેલી સેવાનો પ્રભુ અંગીકાર કરે છે. (ગો. શ્રી પુરુષોત્તમજી કહે છે કે, દ્વિવિધાધિકારિણોઃ પૂજાંગીકારસ્ય ચ શીઘ્રં પ્રતીતેઃ તથા ઇત્યર્થઃ) આસુરભાવવાળા જીવોએ શ્રી યમુના જલ વડે કરેલી સેવા પણ પ્રભુ સ્વીકારે છે તો દૈવી ભાવવાળા ભક્તોની સેવા કેમ નહીં સ્વીકારે ? સુરાસુર શબ્દનો અર્થ શ્રી હરિરાયજીએ આ પ્રમાણે કર્યો છે, “વસ્તુતસ્તુ સર્વાત્મભાવકામભાવયુત સ્વામિનીભિઃ પુષ્પાભરણૈરલંકૃતઃ સન્ ભાવજનકઃ” સુર એટલે સર્વાત્મભાવ યુક્ત, દૈન્ય ભાવ યુક્ત, સ્વામિનીઓ તથા અસુર એટલે કામભાવયુત, માનભાવયુત સ્વામિનીઓએ પ્રભુની પુષ્પઆભરણો વડે શૃંગાર કર્યો છે. દૈન્ય ભાવવાળા વ્રજભક્તોએ પ્રભુને પ્રકટ થવા માટે અને માનભાવવાળા ભક્તોએ પ્રભુને મનાવવા માટે પૂજ્યા છે. અહીં શાસ્ત્રોક્ત પૂજાની વાત નથી. (પૂજનં ચાડનઃ તત્પરતયાડનુસરણમેવ) અહીં પૂજનનો અર્થ છે તત્પરતાપૂર્વક પ્રભુનું અનુસરણ કરવું.

સ્મરપિતુઃ શ્રિયં બિભ્રતીમ્

‘સ્મરપિતા’નો સામાન્ય અર્થ થાય છે : કામદેવ એટલે કે પ્રધુમ્નના પિતા. પરંતુ એ અર્થ અહીં લેવાનો નથી. ગો. શ્રી હરિરાયજીના મતે “સ્મરપદેન સ્મરણમુચ્યતે, તજજનકત્વં ચ.” ભગવાનનું સ્વરૂપ ભક્તોના હૃદયમાં અલૌકિક કામ ઉત્પન્ન કરે છે માટે તે સ્મરપિતા છે. ગો. શ્રી પુરુષોત્તમજીનો અભિપ્રાય છે કે, ભગવાનનું સ્વરૂપ સ્મરણ કરનારને “યં માં સ્મૃત્વા નિષ્કામઃ સકામો ભવતિ” ગોપાલોત્તરતાપનીય ઉપનિષદની શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે કે, “મારું સ્મરણ કરતાં નિષ્કામ પણ સકામ થઈ જાય છે.” માટે પહેલાં જેણે નિષ્કામ ભાવે ભગવાનનું સ્મરણ કર્યું છે તેને ભગવાન કૃપા કરીને અલૌકિક કામનું દાન કરે છે માટે તે ‘સ્મરપિતા’ છે.

શ્રી યમુનાજી પણ આવું જ સ્વરૂપ, આવી જ છબિ ધારણ કરે છે. શ્રી યમુનાઅષ્ટપદીમાં શ્રી ગુસાંઈજીએ ગાયું છે કે, “સ્મારયસિ ગોપીવૃંદપૂજિત-સરસમીશવપુરાનંદ કંઠે” પોતાના નીલનીરની શોભા વડે ભગવાનના સ્વરૂપની સદેશતાના કારણે શ્રી યમુનાજી ભગવાનનું સ્મરણ કરાવે છે એટલે કે ભક્તો જ્યારે જ્યારે શ્યામસુંદરી શ્રી યમુનાજીનાં દર્શન કરે છે ત્યારે ત્યારે તેઓને શ્યામસુંદર શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ થઈ આવે છે. પ્રિયપ્રભુના સ્વરૂપનું સ્મરણ કરાવવાના આ સ્વભાવને પણ શ્રી યમુનાજીનો અપાર અનુગ્રહ જ માનવો રહ્યો.

નિજકુલભવવિવિધતરુ કુસુમયુત નીર શોભયા વિલસદલિ વૃંદે !

સ્મારયસિ ગોપીવૃંદપૂજિતઃ સરસમીશવપુરાનંદ કંઠે !

શ્રી યમુના અષ્ટપદીમાં શ્રીમત્ પ્રભુચરણ વર્ણન કરે છે કે, “વનમાલાધારી શ્યામસુંદર પ્રભુ જેવું આપનું સ્વરૂપ, ભગવાનના વિરહકાલમાં ભગવાનના વિરહી ભક્તોને ભગવત્ સ્મરણ કરાવીને વિરહ તીવ્ર કરી દે છે, આ કૃપા પણ શ્રી યમુનાજી એટલા માટે કરે છે કે ભક્તોને ભગવાન જલદી મળે !

મૂલ- કલિંદગિરિમસ્તકે પતદમંદપૂરોજ્જ્વલા

વિલાસગમનોલ્લસત્ પ્રકટ ગંડ શૈલોન્નતા ।

સઘોષ ગતિ દંતુરા સમધિરૂઢદોલોત્તમા

મુકુંદરતિ વર્દિની જયતિ પદ્મબંધોઃ સુતા ।।૨।।

..યમુનાષ્ટકમ..

...સાન્વયપદાર્થ... -

કલિંદગિરિમસ્તક 'કલિંદ' નામના પર્વતના શિખર પર પતદ્ અમંદ પૂર ઉજજવલા પડતાં તીવ્રવેગને લીધે ઉજજવળ ફીણ અને પ્રવાહવાળી વિલાસગમન ઉલ્લસત્ પ્રકટ ગંડ શૈલ ઉન્નતા નાનીમોટી પર્વત શિલાઓને, પોતાની વિલાસપૂર્વકની ગતિથી ઉપર ઉછાળીને પ્રકટ કરવામાં પોતે પણ ઉછળતી સઘોષગતિ દન્તુરા જળ પ્રવાહના (ખળખળ) ધ્વનિ વડે વિવિધ ભાવોને પ્રકટ કરતી. સમધિરૂઢ દોલોત્તમા ઊંચીનીચી શિલાઓ પરથી વહેવાને લીધે ઉત્તમ પાલાખીમાં સવાર થઈને પધારતી. મુકુંદ રતિ વર્દિની મુકુંદ મોક્ષદાતા ભગવાનની રતિવધારનારી પદ્મબંધો: સુતા જયતિ કમળના સખા સૂર્યની પુત્રી (શ્રી યમુનાજી) નો ઉત્કર્ષ છે.

(શબ્દાર્થ) : કલિંદ નામના પર્વતના શિખર પર પડતાં, તીવ્રવેગને લીધે ઉજજવળ ફીણ અને પ્રવાહવાળી, નાનીમોટી શિલાઓને પોતાની વિલાસયુક્ત ગતિથી ઉપર ઉછાળતી અને તેથી પોતે પણ ઉછળતી, જળપ્રવાહના ખળખળ ધ્વનિ વડે વિવિધભાવોને પ્રકટ કરતી, ઊંચીનીચી શિલાઓ પરથી વહેતી હોવાને લીધે ઉત્તમ પાલાખીમાં સવાર થઈને પધારતી અને ભગવાન મુકુંદમાં રતિ વધારનારી કમલસખા સૂર્યની પુત્રી શ્રી યમુનાજીનો ઉત્કર્ષ છે (જય પામે છે.)

જેમ શ્રીકૃષ્ણમાં અને શ્રીયમુનાજીમાં સ્વરૂપની સમાનતા છે તેમ બંનેના પ્રાકટ્યમાં ય સમાનતા છે.

“રવિમંડલાદતિદૂરાદ ગિરિમસ્તકે પાતે ફેનેન પ્રવાહજલેન ચ ઉજજવલા (વિવૃત્તિ)”

અત્યંત દૂર સૂર્યમંડલથી કલિંદગિરિના શિખર પર પડવાથી ફીણ અને પ્રવાહના કારણે શ્રી યમુનાજીનાં શ્યામરંગી જલ પણ ઉજજવલ દેખાય છે.

ગો. શ્રી દ્વારકેશજી અન્વય બોધિની ટીકામાં વર્ણન કરે છે કે “કૃષ્ણાવતારે યથા ભગવતઃ અલૌકિકપ્રકારેણ આવિર્ભાવઃ, તથા શ્રી યમુનાયાઃ અપિ” ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય જેમ વસુદેવ-દેવકીના હૃદયમાંથી થયું હતું તેમ શ્રી યમુનાજીનું પ્રાકટ્ય તાપાત્મક સૂર્યમંડલમાં બિરાજમાન શ્રી નારાયણના હૃદયમાંથી થયું છે. વળી જેમ ભગવાન વસુદેવગૃહે અવતરીને નંદભુવને પધાર્યા અને ભક્તવૃંદમાં બિરાજમાન થયા એમ શ્રી યમુનાજી નારાયણના હૃદય - આનંદમય હૃદય દ્વારા પ્રકટ થઈને કલિંદ પર્વતના શિખરે ઊતરી આવ્યાં, તેથી કલિંદ તનયા કહેવાયાં. ત્યાંથી વ્રજમંડલમાં પધારીને ભક્તવૃંદમાં પધાર્યાં.

જે સૂર્યમંડલ દ્વારા શ્રી યમુનાજીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે તે આપણે આકાશમાં જે ભૌતિક સૂર્યમંડલનાં દર્શન કરીએ છીએ તે નહીં, પરંતુ તેના આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ વેદવધી અને તેના અંતર્યામીના રૂપમાં રહેલા હિરણ્યમય, આનંદમય પરમાત્મા નારાયણથી શ્રી યમુનાજીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે.

વિવૃત્તિવિવૃત્તિ ટીકામાં ગો. શ્રી પુરુષોત્તમજી સમજાવે છે કે, અન્ય નદીઓની સરખામણીમાં શ્રી યમુનાજીની વિશેષતા પદ્મપુરાણના યમુનામાહાત્મ્યમાં વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

“ત્રય્યેષા ઋગ્યજુઃ સામ્નામાદિત્ય ઈતિ ગીયતે ।

સમ્યગ્જ્ઞાનં ચ યત્તેષાં વિશ્વેષાં કર્મણાં મુને ॥

સંજેતિ સાડસ્યાં યો ધર્મો ધર્મ રાજઃ સ ઉચ્યતે ।

રસો ય પરમાધારઃ સચ્ચિદાનંદ લક્ષણઃ ।

બ્રહ્મેત્યુપનિષદગીતસ્તદેવ યમુના સ્વયમ્ ॥

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

ઋક્, યજુઃ અને સામ આ વેદત્રયીને 'આદિત્ય' કહે છે. આ વેદત્રયીના સમ્યગ્જ્ઞાન અને કર્મનિર્ણયને 'સંજ્ઞા' કહે છે. આ સંજ્ઞાથી જે ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે તેને 'ધર્મરાજ' કહે છે. અક્ષરબ્રહ્મ કે જે ભગવાનના ધામરૂપ છે તેમાં બિરાજમાન સચ્ચિદાનંદ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ જેમને ઉપનિષદો રસબ્રહ્મ કહે છે. તે જ શ્રીયમુનાજી છે.

મહર્ષિ વસિષ્ઠનાં વચનો છે કે,

“દિવસે દિવસે ભાનુરાદ્યાદાય વત્સલઃ ।

ઉદયાચલતઃ પુત્રી નયત્યસ્તાચલં મુને ॥

“પ્રતિદિન સૂર્ય પોતાની પુત્રી શ્રી યમુનાને ઉદયાચલથી અસ્તાચલ સુધી લઈ જાય છે. ઉદયાચલના પ્રદેશથી સૂર્યોદય સમયે તે ભૂલોકમાં પ્રવેશે છે અને સૂર્યાસ્ત સમયે તે અસ્તાચલના પ્રદેશથી આકાશની તરફ વહી જાય છે. આ યમુનાજીનું જલ કૂવાના રેંટની જેમ ગતિમય રહે છે અને કદી તેનો ક્ષય થતો નથી.

શ્યામ સંગ શ્યામ વહે રહી શ્રી યમુને ।

સુરત શ્રમબિંદુતે સિંધુસી બહિ ચલી,

માનો આતુર અલી રહી ન ભવને ॥

કોટિ કામ વારો રૂપ નૈનન નિહારો,

લાલ ગિરિધરન સંગ કરત રવને ।

હરખ 'ગોવિંદ' પ્રભુ નિરખ ઈનકી ઓર,

માનો નવ દુલહની આઈ ગવને ॥

શ્રી યમુના શ્યામની સંગાથે સ્વયં પણ શ્યામ થઈને શોભી રહ્યાં છે. પ્રભુના સ્વરૂપમાંથી બૂંદ બૂંદ રૂપે પ્રકટતી શ્રી યમુના સિંધુરૂપ ધારણ કરીને ગતિમાન થઈ રહી છે. પોતાના પ્રાણવલ્લભ પ્રભુ સાથે રમણ કરતી શ્રી યમુનાનાં દર્શન કરતાં કોટિ કોટિ કામ અને રતિના સૌંદર્યને ન્યોછાવર કરી દેવાનું મન થાય. શ્રી યમુનાના વેગીલા પ્રવાહને નીરખતાં લાગે છે જાણે કોઈ નવોઢા પોતાના પ્રીતમને ત્યાં આણે ન આવતી હોય !

કલિંદ ગિરિ મસ્તકે

કલિંદ પર્વતે વરદાન માગ્યું હતું કે, હે સૂર્યતનયા ! આપ કૃપા કરીને મારા શિખર દ્વારા પ્રવેશ કરીને પૃથ્વી પર પધારો.

મમોદરં પ્રવિશ્ય ત્વં ગચ્છ આદિત્યનંદિનિ ।

કાલિંદીતિ તવ ખ્યાતિરસ્તુ લોકત્રયે સદા ॥

આ કારણે આપનું નામ ત્રણે લોકમાં 'કાલિંદી' તરીકે પ્રસિદ્ધ થશે.

પતદ્ અમંદ પૂર ઉજ્જવલા

શ્યામસુંદરી શ્રી યમુનાજીનો પ્રવાહ સુદૂર રવિમંડલથી કલિંદ પર્વતના શિખર પર પડે છે ત્યારે તેમના જળમાં ફીણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સમયે શ્રી યમુનાજી શ્યામ સ્વરૂપ હોવા છતાં ઉજળાં દેખાય છે.

વિલાસગમનોલ્લસત્ પ્રકટગંડ શૈલોન્નતા

ઉચ્ચનીચશૈલારોહાવરોહી વિલાસરૂપી । તત્ર ઉલ્લસંતઃ શોભાં પ્રાપ્નુવન્તઃ (વિવૃત્તિ) જળ ખૂબ ઊંચેથી પડે છે ત્યારે તેનો વેગ વધી જાય છે. જ્યાં તે પ્રવાહ પડે છે ત્યાં ઊંડો ખાડો પણ થઈ જાય છે. જળના આઘાત અને તીવ્ર પ્રવાહના કારણે તૂટતી શિલાઓ જળમાર્ગમાં પથરાઈ જાય છે. આ શિલાઓની ઉપર થઈને જ્યારે શ્રી યમુનાજી વહે છે ત્યારે એમની એક અદ્ભુત શોભા બને છે. આ સમયે એમનું વહેવું વિલાસપૂર્વકનું બને છે. આ ઊંચીનીચી શિલાઓ પર વહેતાં શ્રી યમુનાજી પણ ઉછળતાં કૂદતાં ગમન કરતાં હોય એવાં દર્શન થાય છે.

ઉપરથી પડતી વખતની શોભાનું વર્ણન કર્યા બાદ હવે વિષમભૂમિ પર ગમન કરતી વેળાની શોભા વર્ણવે છે.

સઘોષગતિદંતુરા સમધિ રૂઢદોલોત્તમા

અસમાન, ઊંચીનીચી ભૂમિ પરથી જ્યારે તે વહે છે ત્યારે તેનો ખળખળ ધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય છે. સઘોષ ગતિ એટલે શબ્દ સહિતની ગતિ. આ ઘોષ માત્ર ખળખળ ધ્વનિ નથી પરંતુ અભિસારિકાનું પ્રણય ગીત છે.

“દંતુર શબ્દેન વિવિધવિકારત્વં ઉચ્યતે” દંતુર શબ્દનો અર્થ થાય છે, વિવિધ રસભાવો પ્રકટ થવા.

આહીરોની વસ્તીને પણ ‘ઘોષ’ કહે છે. (અહીં એ અર્થ લઈએ તો) એક ઘોષમાં રહેનાર ગોપગોપીઓ, વ્રજભક્તો જલપાન, સ્નાન વિ. હેતુથી યમુના કિનારે આવે ત્યારે ત્યાં વિવિધ રસરૂપ ભાવ પ્રકટ થઈ જાય છે. (જો કે આ અર્થ ગૌણ છે.)

નાની મોટી શિલાઓ પર વહેતી-ઊંચીનીચી થતી શ્રીયમુનાજી જાણે નાની નમણી પાલખી પર સવાર થઈને ગતિ કરતાં હોય એમ લાગે છે. ગો. શ્રી. પુરુષોત્તમજીનો ભાવ એવો છે કે, ‘તથા ચ સ્વયં આધિદૈવિકી યદ્યપિ દોલાસ્થાનીયે આધિભૌતિકે જલરૂપે આરૂઢ ગચ્છતિ” શ્રી યમુનાજીનું આધિદૈવિક (સ્વામિની) રૂપ, જાણે શ્રી યમુનાજીના આધિભૌતિક (જલપ્રવાહ) રૂપને પાલખી બનાવીને તેના પર આરૂઢ થઈને પ્રાણપ્રેષ્ઠ પ્રભુને મળવા જાય છે. વળી ‘અસમધિરૂઢ દોલોત્તમા’ પાઠ લઈએ તો, પ્રિયને મળવાની ઉત્સુકતામાં તે પાલખી પરથી નીચે ઊતરીને પગપાળા જ દોડવા લાગે છે માટે તો તેની ગતિ સઘોષ છે. સઘોષ એટલે એમના ચરણના નૂપુરનો ઝણકાર સૌને સંભળાઈ રહ્યો છે.

મુકુંદરતિ વર્દિની

“તતો ભૂમૌ આગત્ય ‘મુકુંદરતિવર્દિની’ જાતા”. ભગવાન મુકુંદ મોક્ષદાતા છે, પરંતુ ભક્તોને તો મુક્તિ નહીં, ભક્તિની જ અભિલાષા હોય છે. “મુકું મોક્ષં દદાતિ ઈતિ મુકુંદઃ; તસ્ય રમણસ્ય વર્દિની જાતા (અન્વયબોધિની) અને “મુકુંદસ્ય ભગવતઃ સ્વામિનીષુ રતિવર્દિની તસ્યા ઉભયસંબંધિનીત્વાત્”. (વિવૃત્તિ ટિપ્પણમ્) ભગવાન મુકુંદની શ્રી સ્વામિનીજીમાં રતિ-પ્રીતિ વધારવાનું કાર્ય શ્રી યમુનાજી કરે છે. કેમકે તે ઉભય સંબંધી છે. શ્રી ઠાકોરજીની પણ તે પ્રિયા છે અને શ્રી સ્વામિનીજીનીય તે પ્રિય સખી છે.

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

ભૂમિ પર પધાર્યા પછી શ્રી યમુનાજી ભગવાનના હૃદયમાં એવી પ્રીતિ પ્રકટાવે છે કે ભગવાન ભક્તોને મોક્ષ આપવાને બદલે, એમનું પોતાના સ્વરૂપમાં સાયુજ્ય કરવાને બદલે, પોતાના લોકમાં નિવાસ આપવાને બદલે સ્વયં ભક્તોના વૃંદમાં, ભક્તોના ધામમાં પધારીને એમને લીલાનું સુખ આપે છે.

જયતિ પદ્મબંધો: સુતા

“યતો રસાકર - સખસ્ય સુતા, અતઃ સ્વયમપિ રસાત્મિકા ઈતિ ભાવઃ” (વિવૃત્તિ) કમળ સરસ પુષ્પ છે. સૂર્ય તેનો સખા છે. સૂર્ય ઉદય થતાં કમળ ખીલે છે. (માટે જ તો સૂર્યનું નામ પદ્મબંધુ છે.) રસાત્મક કમળના સખા સૂર્યની પુત્રી શ્રી યમુના પણ રસાત્મિકા છે. સૂર્ય જેમ કમળ ખિલવે છે તેમ શ્રી યમુના ભગવાનના હૃદયકમળને ભક્તસુખાર્થે અને ભક્તના હૃદયકમળને ભગવાનને માટે ખિલવે છે. માટે તેનું પદ્મબંધો સુતા નામ સાર્થક જ છે.

આવાં શ્રી યમુનાજીનો સર્વોત્કર્ષ છે.

અહીં પાંચ વિશેષણો વડે ‘ભગવાનની રતિ વધારનાર’ એવું બીજું ઐશ્વર્ય વર્ણન કરવામાં આવ્યું.

મૂલ- ભુવં ભુવનપાવનીમધિગતામનેકસ્વનૈઃ

પ્રિયાભિરિવ સેવિતાં શુકમયૂરહંસાદિભિઃ ।

તરંગ ભુજકંકણ પ્રકટ મુક્તિકા વાલુકા

નિતંબતટસુંદરી નમત કૃષ્ણતુર્યપ્રિયામ્ ॥૩॥

...સાન્વયપદ્યાર્થ... -

ભુવં અધિગતામ્ ભૂતળ પર આગમન કરીને. ભુવનપાવનીમ્ આ ભુવનને પાવન કરનારી. અનેક સ્વનૈઃ શુકમયૂરહંસાદિભિ જાતજાતના કલરવ કરનાર શુક, મયૂર, હંસ વિ. પ્રિયાભિરિવ સેવિતામ્ પ્રિય સખીઓની જેમ સેવાયેલી. તરંગભુજ કંકણ પ્રકટ મુક્તિકા વાલુકા પોતાના તરંગરૂપી ભુજાઓમાં પહેરેલા કંકણમાં જડેલા મુક્તાફલો જેવી રેતીવાળા. નિતંબતટ સુંદરીમ્ ઉન્નત નિતંબ જેવા સુંદર તટવાળી. કૃષ્ણ તુર્ય પ્રિયાં નમત શ્રી કૃષ્ણની ચતુર્ય પ્રિયાને નમન કરો.

(શબ્દાર્થ) : ભૂતળ પર પધારીને આ ભુવનને પાવન કરનારી તેમજ જાતજાતના કલરવ કરનાર શુક, મયૂર, હંસ વિ. રૂપી પ્રિય સખીઓની જેમ સેવાયેલી, પોતાના તરંગરૂપી ભુજાઓમાં પહેરેલા કંકણમાં જડેલાં મોતીઓ જેવી રેતીવાળા ઉન્નત નિતંબ જેવા સુંદર તટવાળી શ્રીકૃષ્ણની ચતુર્ય પ્રિયા શ્રી યમુનાજીને નમન કરો.

ભુવનપાવની

ભૂતળ પર પધારેલાં શ્રીયમુનાજીની શોભાનું વર્ણન છે. એમનું ભૂતળ પર પધારવાનું પ્રયોજન, ભુવનને પાવન કરવાનું છે.

સપ્તદ્વીપાન્ સપ્તરાશીશ્ય વારામારાદ્ભિત્વા પ્રાડ્મુખી પાવયન્તી ।

યાસ્યેઽસ્તાદ્રેશ્વરગમાદ્રિ વિહર્તૃભેલન્તીવ સ્વાશ્રિતાધાપનુત્યૈ ॥

..યમુનાષ્ટકમ..

પદ્મપુરાણના શ્રી યમુના-માહાત્મ્યમાં શ્રી યમરાજને શ્રી યમુનાજી કહે છે કે, “સાત દ્વિપો અને સાત સમુદ્રોને ભેદીને પૂર્વાભિમુખી થઈને વહેનારી, પોતાના માર્ગમાં આવનારને પાવન કરનારી, અસ્તાચલથી ઉદયાચલની દિશામાં વિહાર કરતી હું મારા આશ્રિત જીવોના પાપોને નષ્ટ કરી દઉં છું.”

શ્રી યમુનાજીનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ જલપ્રવાહ રૂપ છે, સરિતા સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપના ભૂતળ આગમનનું નિરૂપણ કરતાં શ્રી મહાપ્રભુજી વર્ણન કરે છે કે, પુષ્ટિ જીવોની સૃષ્ટિને પાવન કરવા, તેને પુષ્ટિમાર્ગીય શુદ્ધિ પ્રદાન કરવા માટે શ્રી યમુનાજી આ આધિભૌતિક સ્વરૂપે પધારે છે. તેઓ પુષ્ટિમાર્ગીય દેવી જીવોને ભગવાનની સેવા માટે ઉપયોગી એવા વિશુદ્ધ નૂતન, નિર્દોષ તનનું સંપાદન કરનારી છે તેમજ આ કૃષ્ણપ્રિયા તે દેવી જીવોને વિશુદ્ધ ભગવદ્ભાવનું દાન કરીને, સુદૃઢ, સર્વાધિક સ્નેહ પ્રકટાવીને ભાવપૂર્ણ મનનું ય સંપાદન કરે છે. શ્રી યમુના ભગવદીઓના તન અને મન બંનેને પાવન કરનારી છે માટે ભુવનપાવની છે. (શ્રી યમુનાયા: ભૂમાગમનસ્ય પ્રયોજનં ભુવનસ્ય દેવી જીવ શરીરસ્ય દુરિતક્ષયપૂર્વકં ભગવદ્ભાવદાનેન પાવનકર્તૃત્વમ્ - અન્વય બોધિની) ભુવન એટલે આ આખું જગત નહીં, પરંતુ દેવી જીવના તન અને મન. જેના તન અને મન શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિમાં, સેવામાં વિનિયોગ પામવાના છે તેને પાવન કરવા શ્રી યમુનાજી આ ભૂતળ પર ઊતરી રહ્યાં છે. આ જ પ્રયોજન છે.

અવતરણ ઉત્સવ

જેમ નંદભવનમાં શ્રીકૃષ્ણના પ્રાકટ્યનો મહોત્સવ રચાયો, “નાયત ગોપી કરત કોલાહલ ચહુ વેદ ધુનિ કરત મહામુનિ”, ગાયન, વાદન અને નર્તન થયાં તેમ શ્રી યમુનાજીના અવતરણ સમયે પણ મહોત્સવ રચાયો.

“પ્રિયાભિરિવ સેવિતાં શુકમયૂર હંસાદિભિઃ”. શ્રી યમુનાજી શુક, મયૂર અને હંસ વિ.નાં અંતરંગ સાખી છે. આ બધા ભક્તો પોતપોતાના મધુર કલરવ દ્વારા શ્રી યમુનાજીનો ઉત્સવ મનાવી રહ્યા છે. જ્યારે આનંદ ઉર ન સમાય ત્યારે તે તન, મન અને વચનમાં ઉભરાવા લાગે છે.

(શુકો વાચિકીસેવાં કરોતિ, મયૂર: કાયિકી, હંસ: માનસીમ્) શુક પોતાની વાચિકી સેવા પ્રકટ કરે છે, મત્ત મયૂર નૃત્ય કરીને ઉત્સવ મનાવી રહ્યો છે. વિવેકવાન હંસ મન વડે હર્ષ આદિ ભાવોથી ઉત્સવ કરી રહ્યો છે. આ સિવાય આ મહોત્સવમાં કપોત, સારસ, કોકિલ આદિ ભક્તસમૂહ પણ જોડાયેલ છે.

આધિદેવિકી શ્રી યમુના

(યદા તરંગાસ્તીરમાગત્ય પ્રસૂતા ભવંતિ તદા તીરસિક્તા મુક્તાવદ્ ભાસન્તે - વિવૃત્તિ).

જ્યારે શ્રી યમુનાજીની લહેરો કિનારે આવીને ફેલાઈ જાય છે ત્યારે કિનારા પરની રેતીના કણો મોતીઓની જેમ ચમકવા લાગે છે. આ રેતીકણો માત્ર રેતીના કણો જ નથી. ભલે એવી લૌકિક પ્રતીતિ થાય કે આ જળની લહેરો છે અને આ રેતીના કણો છે પરંતુ વાસ્તવમાં આ જળના શ્યામલ પ્રવાહમાં શ્રી યમુનાજીનું શ્યામસુંદર આધિદેવિક સ્વરૂપ છુપાયેલું છે. જળના તરંગો માત્ર તરંગો નથી પરંતુ તે શ્રી યમુનાજીની ભુજાઓ છે અને એમાં એમણે ધારણ કરેલા કંકણોનાં મોતીઓ આપણને ચમકતા રેતીકણો રૂપે ભાસે છે ! આવા કંકણયુક્ત કરકમલને તેઓ પોતાના ઉન્નત તટ રૂપ નિતંબ પર સ્થાપિત કરે છે !

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

આ શ્રી યમુનાજીના આધિદૈવિક સ્વરૂપનું વર્ણન છે. શ્રી યમુનાજીનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ સદાસર્વદા પ્રકટ હોતું નથી. કાં તો પોતાના કોઈ અનન્ય ભક્તને દર્શન આપવાં હોય ત્યારે તે પ્રકટ થાય છે અથવા તો એમના પ્રાણેશ્વર પુષ્ટિ પુરુષોત્તમ પ્રભુ જ્યારે અવતાર લે છે ત્યારે તેમની સેવા કરવા માટે અને તેમની રસાત્મક લીલાઓમાં સહભાગિની થવા માટે એ આધિદૈવિક સ્વરૂપને પ્રકટ કરે છે.

કૃષ્ણ તુર્ય પ્રિયા

શ્રી યમુનાજી ભગવાન વ્રજપતિ શ્રી કૃષ્ણનાં ચતુર્થ પ્રિયા છે. વ્રજમાં ચાર પ્રકારની સ્વામિની છે. એક તો મુખ્ય સ્વામિની શ્રી વૃષભાનુનંદિની શ્રી રાધિકાજી, બીજાં અન્યપૂર્વા, શ્રુતિરૂપા વ્રજવધૂઓ, ત્રીજાં વ્રજકુમારીઓ, કે જે અન્યપૂર્વા છે, અને ચોથાં છે શ્રી યમુનાજી. આ ચાર સ્વામિનીઓના પોતપોતાના યૂથ પણ છે.

તામસી યૂથનાં અધિષ્ઠાત્રી શ્રી રાધિકાજી છે, બીજું યુથ રાજસી ભક્તોનું છે તેનાં અધિષ્ઠાત્રી અન્યપૂર્વા શ્રી ચંદ્રાવલીજી છે, ત્રીજું યૂથ કુમારિકાઓનું છે કે જે સાત્ત્વિકી પ્રિયાઓનું યૂથ છે. ચોથું યૂથ નિર્ગુણ ભક્તોનું છે અને તેના મુખ્ય અધિષ્ઠાત્રી શ્રી યમુનાજી છે. માટે તે ચતુર્થ પ્રિયા છે.

આમ તો દ્વારિકાલીલામાં ભગવાનની ચતુર્થ પટરાણી શ્રી કાલિંદીજી પણ છે. પરંતુ આ કાલિંદીજી શ્રી યમુનાજીનાં અંશરૂપ જાણવાં.

આ શ્લોકમાં શ્રી યમુનાજીના તૃતીય ઐશ્વર્યનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. ભગવાનના સંબંધમાં આવતા પ્રતિબંધોનું નિરાકરણ તેમજ ભગવાનના રસાત્મક અનુભવની યોગ્યતા માટે આવશ્યક એવી વિશુદ્ધિ - પાવનપણું શ્રી યમુનાજી કરી દે છે.

મૂલ- અનંતગુણભૂષિતે શિવવિરંચિદેવસ્તુતે

ઘનાઘનનિભે સદા ધ્રુવપરાશરાભીષ્ટદે ।

વિશુદ્ધ મથુરા તટે સકલ ગોપ ગોપીવૃત્તે

કૃપા જલધિ સંશ્રિતે મમ મનસ્સુખં ભાવય ॥૪॥

...સાન્વયપદાર્થ...

અનંત ગુણ ભૂષિતે અપાર ગુણોથી શોભતા, શિવ વિરંચિદેવસ્તુતે શિવ, બ્રહ્મા વિ. દેવો ય જેમની સ્તુતિ કરે છે, ઘનાઘનનિભે ઘેરાયેલા, ગાઢ મેઘના જેવા શ્યામ, સદા ધ્રુવપરાશરાભીષ્ટદે (પોતાના કિનારે તપ કરનારા) ધ્રુવ, પરાશર જેવાઓને હમેશાં ઈષ્ટ ફળ આપનાર, વિશુદ્ધ મથુરાતટે જેના તટ પર વિશુદ્ધ મથુરા નગરી છે, સકલ ગોપગોપી વૃત્તે સર્વ ગોપ ગોપીઓથી વીટળાયેલા, કૃપા જલધિસંશ્રિતે કૃપાના સાગર શ્રીકૃષ્ણને મળનારી (શ્રી યમુનાજી) મમ મનસ્સુખં ભાવય મારા મનને સુખ થાય એમ કરો.

(શબ્દાર્થ) : અસંખ્ય ગુણોથી શોભતાં, શિવબ્રહ્મા વિ. દેવો ય જેમની સ્તુતિ કરે છે તેવાં, નિરંતર ગાઢ મેઘના જેવી કાંતિવાળાં, ધ્રુવ-પરાશરને ઈચ્છિત ફલ આપનારાં, વિશેષ શુદ્ધ એવી મથુરા જેના તટ પર રહેલ છે, જે સર્વ ગોપ-ગોપીઓથી વીટળાયેલાં છે અને કૃપાના સાગર (શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ)નો સારી રીતે આશ્રય કરીને રહેલાં એવાં હે શ્રી યમુનાજી ! તમે મારા મનને જેમ સુખ થાય તેમ વિચારો.

..યમુનાષ્ટકમ..

જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે તેમ શ્રી યમુનાજી ભગવતી છે. ભગવાનનો અર્થ છે જેનામાં નિત્ય, સહજ અને પૂર્ણ રીતે છ ઐશ્વર્યો ધર્મ રૂપે રહેલાં છે તે ધર્મી. ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય-આ છ ધર્મ - પડેશ્વર્ય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં જેમ રહેલાં છે તેમ શ્રી યમુનાજીમાં ય રહેલા છે માટે શ્રી યમુના ભગવતી યમુના છે.

ઉપરનાં ૧ થી ૬ વિશેષણો તેમના પદ્મ ઐશ્વર્ય વાચક છે અને સાતમું વિશેષ્ય ધર્મીનું વાચક છે. આ સાતેય પદોના બે અર્થ થાય છે. સન્તમી વિભક્તિ, પુલ્લિંગમાં અર્થ લઈએ તો તે પદો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું નિરૂપણ કરનારા છે. તેમજ જો સંબોધન રૂપે સ્ત્રીલિંગમાં અર્થ લઈએ તો આ સાતેય પદો શ્રી યમુનાજીનું નિરૂપણ કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રી યમુનાજી એક જ તત્ત્વ છે. શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુસ્વરૂપ છે. જ્યારે શ્રી યમુના પ્રિયાસ્વરૂપ છે, શ્રીસ્વામિની સ્વરૂપ છે. આટલો જ ભેદ છે. બાકી એમના ગુણો, ધર્મો વિ. માં કોઈ અંતર નથી એ સત્યનું નિરૂપણ આ શ્લોકમાં થયું છે.

અનંતગુણ ભૂષિતે

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અનંત ગુણોથી શોભાયમાન છે તેમ શ્રી યમુનાજી પણ અનંત ગુણોથી શોભાયમાન છે. આ બંનેના 'ઐશ્વર્ય' ધર્મનું નિરૂપણ છે, જે ઈશ્વર છે, ઐશ્વર્યવાન છે, તેના ગુણ અનંત, અસંખ્ય જ હોય. (અનંતા અસંખ્યાતા નિત્યાશ્ચ યે ગુણાઃ તૈઃ ભૂષિતે અલંકૃતે પ્રભૌઃ વિ.ટિ.) ભગવાનના ગુણો અપ્રાકૃત છે માટે નિત્ય છે. એક કાલાવચ્છન્ન નથી.

(અનંતસ્ય ભગવતો ભક્તમનોરથપૂરકાદયો ગુણાઃ તૈઃ ભૂષિતે - અન્વય બોધિની) ગો. શ્રી. દ્વારિકેશચરણ અર્થ કરે છે કે અનંત એટલે ભગવાનના, ભક્તમનોરથપૂરક જેવા દિવ્ય ગુણો શ્રી યમુનાજીમાં પણ છે માટે તે અનંતગુણ ભૂષિતા છે.

શિવવિરંચિદેવ સ્તુતે

આ પદમાં બંનેના 'વીર્ય' ધર્મનું નિરૂપણ છે. તેઓના વીર્ય એટલે બળ, સામર્થ્યની સ્તુતિ સાધારણ દેવો જ નહીં પરંતુ શિવ અને બ્રહ્મા જેવા મહાદેવો પણ કરે છે.

જેનામાં અનંતગુણો છે એની પૂજા, સ્તુતિ થાય જ. શાસ્ત્ર કહે છે, "ગુણાઃ સર્વત્ર પૂજ્યન્તે." ગુણોની સર્વત્ર પૂજા થાય છે. વ્રજમાં વેણુનાદ વડે ભગવાને દેવોની ઉપસ્થિતિમાં જ દેવવનિતાઓને ભાન ભૂલાવી દીધું હતું. આ એમના અસાધારણ મધુર સામર્થ્યનું નિરૂપણ છે તેમ અહીં શ્રી યમુનાજીના પણ વીર્યનું નિરૂપણ છે.

સદા ધનાઘન નિભે

ભગવાન ગાઢ મેઘના જેવા શ્યામ છે. ગો. શ્રી હરિરાયજીના મતે આ 'યશ' ધર્મનું નિરૂપણ છે. (પક્ષ દ્વયેડપિ સ્વરૂપ સૌંદર્યં સર્વવિસ્મારકં વિશ્વજીવનત્વાદિકં ચ નિરૂપિતમ્) શ્રીનંદનંદન અને શ્રી યમુનાજી પોતાના અત્યંત વિમોહક પરમ રૂપમાધુર્ય વડે જીવને સર્વ વિસરાવી દે છે. (યશો યદિ વિમૂઢાનાં પ્રત્યક્ષાસક્તિવારણાદ્) વેણુગીતમાં વર્ણન છે કે પક્ષીઓ ભગવાનનાં દર્શન અને વેણુ શ્રવણમાં એટલાં બધાં

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

રસનિમગ્ન બની જાય છે કે ડાળ પર ઝૂલતા મીઠા મીઠા ફળોનો આસ્વાદ ય વીસરી જાય છે. વિમૂઢ જીવોને આસક્તિના પદાર્થો પ્રત્યક્ષ હોય એને ય ભુલાવી દે એ સામાન્ય બાબત નથી.

વળી મેઘ તાપ હરે છે, સ્વયં વરસી જઈને સર્વને જલ, અન્નરૂપે જીવન આપે છે માટે તે યશસ્વી છે. શ્યામસુંદર શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રી યમુનાજી પણ જીવને તેની લૌકિક આસક્તિ-વિષયો ભુલાવે છે, તેના ત્રિવિધ તાપનું શમન કરે છે અને તેને દૈવી જીવનનું દાન કરે છે માટે આ એમના યશ ધર્મનું નિરૂપણ છે.

ધ્રુવપરાશરાત્નીષ્ટકે

“શ્રી” એટલે લક્ષ્મી, સમૃદ્ધિ. સેવકની સમૃદ્ધિ પરથી સ્વામીની સમૃદ્ધિનું અનુમાન કરી શકાય. “શ્રિયો હિ પરમાકાષ્ઠા સેવકાસ્તાદેશા યદિ (વેણુગીત સુબો.) ભગવાન તો શ્રીમાન્ છે જ, લક્ષ્મીજીના સ્વામી છે જ પરંતુ ભગવાનના સેવકો ય સમૃદ્ધ છે. શ્રી ભગવાનના અને શ્રી યમુનાજીના અનુગ્રહથી તેમના આશ્રયે તપ કરનારા ધ્રુવ અને પરાશર જેવા તપસ્વીઓ, સાધકો સમૃદ્ધ થયા. ધ્રુવને મળી રાજ્યલક્ષ્મી અને પરાશરને સાંપડી જ્ઞાનલક્ષ્મી ! મહાસંપન્નના સેવકો ય સંપન્ન હોય જ. શ્રીનો અર્થ શોભા લઈએ તો, યાચના કરનારને અભીષ્ટ આપવું એ દાતાની શોભા જ છે ને !

વિશુદ્ધ મથુરા તટે

આ પદમાં ઉભયના ‘જ્ઞાન’ ધર્મનું નિરૂપણ છે. જ્ઞાન સૌથી વિશુદ્ધ, પવિત્ર તત્ત્વ છે. “ન હિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિહ વિદ્યતે” ગીતાજીમાં ભગવદ્ વાક્ય છે કે આ સકલ સૃષ્ટિમાં જ્ઞાનથી વધુ પવિત્ર તત્ત્વ અન્ય કાંઈ પણ નથી. ભગવાનના તેમજ શ્રી યમુનાજીના સાંનિધ્યના કારણે મથુરા વિશુદ્ધ છે. તેઓના જ્ઞાનગુણે વિશુદ્ધિ આપી છે.

સકલ ગોપ ગોપી વૃત્તે

ભગવાનને પોતાના ભક્તો જેટલા પ્રિય છે તેટલું પ્રિય કાંઈ નથી. તે ભક્તોમાં આસક્ત છે અને અન્યોમાં વિરક્ત છે (યે યથા માં પ્રપદન્તે) ભક્તોની ભગવાન સિવાય બધામાં વિરક્તિ છે (ન નાકપૃષ્ઠં ન ચ પારમેષ્ઠયમ્) અને ભગવાનની ભક્તો સિવાય બધામાં વિરક્તિ છે. આ એમનો ‘વૈરાગ્ય’ ગુણ છે. માટે તે સદા ભક્તોથી વીટળાયેલા રહે છે. ગોચારણાદિ લીલામાં ગોપોથી તેમજ રાસાદિ લીલામાં તે ગોપીઓથી ઘેરાયેલા રહે છે. શ્રી યમુનાજી પણ નિજ ભક્તોમાં અનુરક્ત છે.

ભગવાનના ચરણોમાં સ્નેહપૂર્વક સર્વસ્વ નિવેદન કરી દેવું એ પુષ્ટિ-વૈરાગ્ય છે. આ ‘વૈરાગ્ય’ ધર્મ શ્રી યમુનાજીમાં થાય છે. તે ભગવાનના હૃદયમાં ભક્તસ્નેહ અને ભક્ત-હૃદયમાં ભગવદ્ રતિની વૃદ્ધિ કરે છે, ભક્તોના માન આદિ દોષોને હરે છે. તેઓના વિરહતાપને દૂર કરે છે.

કૃપા જલધિ સંશ્રિતે

(નિરવધિ કૃપા યુક્તત્વેન સ્વરૂપમેવાભિહિતં, ન ધર્મ : । કઋણાયાસ્તુ નિત્યાવિર્ભૂત ધર્મત્વેન સ્વરૂપમધ્યપાતાત્ - વિ. દિ.)

આ ‘ધર્મ’ નિરૂપણ થયું. પ્રભુકૃપા સમુદ્ર છે. કૃપાને ભગવાનનો ગુણ માનવા કરતાં તેને ભગવાનનું સ્વરૂપ લક્ષણ માનવું જોઈએ એમ ગો. શ્રી હરિ રાયચરણનો અભિપ્રાય છે. કારણ તો સ્પષ્ટ છે. ભગવાનના

..યમુનાષ્ટકમ..

ગુણો નિત્ય છે, સર્વકાલીન છે છતાં તે બધા નિત્ય પ્રકટ હોતા નથી. જ્યારે જ્યાં જે લીલામાં જે ગુણોની આવશ્યકતા પડે તેને ત્યાં પ્રભુ પ્રકટ કરે છે. માટે તેમના ગુણો કવચિત્ આવિર્ભૂત, કવચિત્ તિરોહિત હોય છે. પરંતુ કૃપાધર્મ નિત્ય પ્રકટ છે. તેમની સર્વદશામાં, સર્વલીલામાં તે નિત્ય આવિર્ભૂત હોય છે. માટે તે ભગવાનનું સ્વરૂપ જ છે. ભગવાનથી સદાસર્વદા, સર્વથા શ્રી યમુનાજી અભિન્ન છે માટે આ કૃપાતત્ત્વ તેમના ય સ્વરૂપનું વાચક છે.

આમ જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે તેમ શ્રી યમુનાજી ભગવતી છે. બંને તત્ત્વતઃ એક જ છે.

આવાં શ્રી યમુનાજીને શ્રી મહાપ્રભુજી વિનંતી કરે છે કે મારા મનના સુખની મને પ્રાપ્તિ કરાવો. એમના મનનું સુખ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જ છે.

આ શ્લોકમાં, અનાયાસે ભગવાન સાથે સંબંધ કરાવી દેવા રૂપ ચતુર્થ ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ થયું.

(અહીં ગો. શ્રી. હરિરાયચરણે સ્વીકારેલા પદ - ધર્મનો ક્રમ લીધો છે. ગો. શ્રી પુરુષોત્તમજીએ ઘનાઘનનિભે ને ધર્મી, ધ્રુવપરાશરા ભીષ્ટદે ને યશ, સકલ ગોપગોપીવૃતે ને શ્રી તેમજ કૃપાજલધિ સંશ્રિતેને વૈરાગ્ય ધર્મ માન્યા છે.)

રહત નંદસૂનુ તટનિકટ નિસદિન સદા ।

ગોપ ગોપી રમત મધ્ય રસકંદિની ।।

(કૃષ્ણદાસ)

મૂલ- યયા ચરણપદ્મજા મુરરિપોઃ પ્રિયં ભાવુકા

સમાગમનતોઽભવત્સકલસિદ્ધિદા સેવતામ્ ।

તયા સદશતામિયાત્ કમલજા સપત્નીવ યદ્

હરિપ્રિયકલિંદયા મનસિ મે સદા સ્થીયતામ્ ।।૫।।

...સાન્વયપદાર્થ...

યયા સમાગમનતઃ જે (યમુનાજી)ના સંગમને લીધે, ચરણ પદ્મજા ગંગાજી, મુરરિપોઃ પ્રિયં ભાવુકા

મુરારિ (શ્રીકૃષ્ણ)નું પ્રિય કરનારી (અને) સેવતાં સકલ સિદ્ધિદા અભવત્ તેમની (ગંગાજીની) સેવા કરનારને સકલ સિદ્ધિઓ આપનારા થયા, તયા સદશતાં તેમની સમાનતા, કમલજા ઈયાત્ લક્ષ્મીજી જ પ્રાપ્ત કરી શકે, યત્ સપત્ની ઈવ કેમકે તે યમુનાજીની શોકચ (સમાન સૌભાગ્યવાળાં) છે, હરિપ્રિયકલિંદયા શ્રીહરિના પ્રિય એવા ભક્તોના દોષોને નષ્ટ કરનારી યમુના, મે મનસિ સદા સ્થીયતામ્ મારા મનમાં સદા વસો.

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

(શબ્દાર્થ): શ્રી યમુનાજીના સંગમને લીધે શ્રીગંગાજી શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય કાર્યો કરનારાં થયાં તેમજ જે ગંગાજીની સેવા કરે તેને સકલ સિદ્ધિઓ આપનારાં થયાં. આવા શ્રીયમુનાજીની સમાનતા (ગંગાજી તો ન જ કરી શકે) કદાચ સમાન સૌભાગ્યવાળાં હોવાથી લક્ષ્મીજી કરી શકે. ભક્તોના કલેશને નષ્ટ કરી દેનારાં હે યમુનાજી ! આપ મારા મનમાં સદાય નિવાસ કરો !

શ્રી યમુનાજીના ઉત્કર્ષનું વર્ણન કોણ કરી શકે ભલા ? શ્રી મહાપ્રભુજીએ પ્રથમ ચાર શ્લોકોમાં શ્રી યમુનાજીના ઉત્કર્ષનું વર્ણન કર્યું, પણ હવે ચાર શ્લોકોમાં એમ વર્ણન કરે છે કે શ્રી યમુનાજીના ઉત્કર્ષનું વર્ણન અશક્ય છે !

(અથ ભગવદ્દીયાનામધ્યુત્કર્ષધાયિકા યા, તદુત્કર્ષ કો વક્તું શક્તઃ ? વિવૃત્તિ). આ જગતમાં સૌથી વધુ ભાગ્યવાન અને મહિમાવાન ભક્તો છે. શ્રી યમુનાજી આવા ભગવદ્દીયોનોય ઉત્કર્ષ કરનારી છે. એ મહાનને ય મહત્તમ બનાવનારી છે.

મહત્તા પામેલાઓનો ય જ્યારે શ્રી યમુનાજી સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે તેઓ વધુ મહત્તા પામે છે. જેમકે શ્રી ગંગાજી, ભગવાનના ચરણકમલમાંથી પ્રકટ્યાં હોવાથી તેમજ શિવજીની જટામાં બિરાજમાન થવાથી મહાન મહિમાવાન કહેવાયાં છે. તે સ્નાન, પાન કે દર્શન-સ્મરણ માત્રથી જીવના મહાપાપોનો નાશ કરી દે છે. પરંતુ આ બધી મહત્તા મર્યાદામાર્ગીય મહત્તા છે. ચરણ પદ્મજા હોવાથી શ્રી ગંગાજી ભક્તિમાર્ગીય મહત્તા તો ધરાવે છે જ પરંતુ તેમને પુષ્ટિમાર્ગીય મહત્તા તો શ્રી યમુનાજીનાં સમાગમ બાદ જ સાંપડી.

પુષ્ટિમાર્ગીય ઉત્કર્ષ

શ્રી યમુનાજીના સમાગમ બાદ શ્રી ગંગાજી ભગવાન શ્રી મુરારિનાં પ્રિય કાર્ય કરનાર થયાં. ગંગાજી ભગવાનના ચરણપ્રસ્થાવન રૂપ જલસ્વરૂપ હોવાથી પ્રથમ ભગવાનને એટલાં પ્રિય ન હતાં. પરંતુ શ્રી યમુનાજીના સમાગમથી પ્રિયાની પ્રિય સાખી રૂપે એમને ય ભગવાનનું પ્રિયત્વ સાંપડ્યું.

વળી શ્રી યમુના (સકલસિદ્ધિહેતુમ્) સકલ સિદ્ધિઓ આપનારી છે. જેની ચર્ચા આપણે આગળ કરી ગયા. શ્રી યમુનાજીના સંગમને લીધે શ્રી ગંગાજી પણ આ સકલ સિદ્ધિઓ આપનારાં થયાં. આમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી. કેમકે (યો હિ યદાવિષ્ટઃ સ તદા તત્કાર્યં કરોતિ, ભગવદાવિષ્ટ ભક્ત ઈવ - વિ. ટિપ્પણમાં ગો.શ્રી હરિરાયજી). જેનામાં જેનો સમાવેશ થાય છે તેનામાં તેનાં કાર્ય થવા માંડે છે. જેમકે ભક્તમાં જ્યારે ભગવદાવેશ થાય છે ત્યારે તેઓ પણ ભગવાનના જેવી ચેષ્ટાઓ કરવા માંડે છે. રાસલીલા સમયે ભગવાનના વિરહમાં વ્યાકુળ ગોપીઓ ભગવાનની લીલાઓનું અનુકરણ કરવા માંડી હતી એમ અહીં મુરારિનું પ્રિય કરનારી તેમજ સર્વ સિદ્ધિ દેનારી શ્રી યમુનાજીના સંગમથી, સમાવેશથી શ્રી ગંગાજીમાં પણ તે ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થયો.

હવે શ્રી લક્ષ્મીજીનો વિચાર કરીએ. શ્રી યમુનાજી અને શ્રી લક્ષ્મીજીના પતિ ભગવાન છે માટે બંને સપત્ની થાય એટલા પૂરતી સમાનતા છે. પરંતુ વાસ્તવમાં શ્રી યમુનાજી અને શ્રી લક્ષ્મીજી વચ્ચે બહુ મોટું અંતર છે. શ્રી યમુનાજીનો પુષ્ટિલીલા સાથે સંબંધ છે. તે ભગવાનની અને ભક્તોની રતિવર્દિની છે.

..યમુનાષ્ટકમ..

(ભક્તાનુગુણત્વમાહુઃ । હરિપ્રિયાણાં કલિંદોષં ઘતિ ખંડયતિ - વિવૃત્તિ) શ્રી યમુનાજી જેમ ગંગાજીને પોતાના સંગમ વડે, પોતાની સમાન ભગવાનનું પ્રિય કરનારાં અને ભક્તોને સર્વસિદ્ધિઓ આપનાર બનાવી શક્યાં એમ લક્ષ્મીજી નથી કરી શકતાં. હરિના પ્રિય એવા ભગવદ્દીયજનો પર શ્રી યમુનાજી કૃપા કરીને તેમના દોષો નષ્ટ કરી દે છે.

લક્ષ્મી અને તેના અંશ ધરાવતી પત્નીઓમાં તો પરસ્પર સાપત્ન્યભાવ હોવાથી ઈર્ષ્યા જેવા ભાવો જોવા મળતા હોય છે. શ્રી યમુનાજી તો નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે. એ તો ભક્તોના હૃદયમાં રહેલા ઈર્ષ્યા જેવા કલિનો નાશ કરી દે છે.

શ્રી મહાપ્રભુજી પ્રાર્થના કરે છે કે આવાં શ્રી યમુનાજી અમારા મનમાં સદા સ્થિતિ કરે. એમ થવાથી અમારા હૃદયમાંય નિર્દોષ, ભાવપૂર્ણ ભક્તિમય ગુણોનો વાસ રહેશે. આવાં હૃદય જ ભગવાનને પ્રિય હોય છે.

આ શ્લોકમાં, ભક્તોના કલિદોષ નિવારણ રૂપ પંચમ ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

મૂલ- નમોઽસ્તુ યમુને સદા તવ ચરિત્રમત્યદ્ભુતં

ન જાતુ યમયાતના ભવતિ તે પયઃપાનતઃ ।

યમોઽપિ ભગિની સુતાન્ કથમુ હંતિ દુષ્ટાનપિ

પ્રિયો ભવતિ સેવનાત્ તવ હરેર્યથા ગોપિકા : ॥૬॥

...સાન્વયપદાર્થ...

યમુને ! સદા નમઃ અસ્તુ હે યમુનાજી ! તમોને સદા નમન હો ! તવ ચરિત્રં અતિ અદ્ભુતમ્ તમારું ચરિત્ર અતિ અદ્ભુત છે. તે પયઃ પાનતઃ જાતુ તમારા જળનું પાન કરવાથી કઠી. યમ યાતના ન ભવતિ યમની યાતના કઠી થતી નથી. યમઃ અપિ (નિર્દય સ્વભાવના) યમ પણ. દુષ્ટાન્ અપિ ભગિની સુતાન્ દુષ્ટ ભાણેજોને (યમુનાના સંતાનો, ભક્તોને). કથં ઉ હંતિ ભલા કેવી રીતે મારી શકે ? તવ સેવનાત્ તમારી સેવા કરવાથી તે (તમારો ભક્ત). યથા ગોપિકા જેમ ગોપીજનો (ભગવાનને પ્રિય થયા તેમ). હરેઃ પ્રિયો ભવતિ તે ભગવાનને પ્રિય થાય છે.

(શબ્દાર્થ) : હે યમુનાજી ! તમોને સદા નમન હો ! તમારું ચરિત્ર અતિ અદ્ભુત છે કેમકે જે તમારા જળનું પાન કરે (માતૃભાવે દૂધનું પાન કરે) તેને યમ પીડા આપતા નથી. ભાણેજ દુષ્ટ હોય તો ય યમ પણ તેને કેમ મારે ? વળી જે જીવ આપની સેવા કરે છે તે, ભગવાનને જેવા ગોપીજનો પ્રિય થયા હતા તેવો જ પ્રિય થાય છે.

આવા મહાન ઉત્કર્ષવાળાં શ્રી યમુનાજીને પ્રણામ સમર્પણ કરવા સિવાય બીજું શું કહી શકાય ? પ્રણામ પણ પ્રાર્થનીય છે કેમ કે “ત્વયિ નમનમપિ દુર્લભમ્” શ્રી યમુનાજીને નમન કરી શકાય એ પણ દુર્લભ છે. શ્રી મહાપ્રભુજી કામના કરે છે કે શ્રી યમુનાજીને વંદન કરી શકાય અને તે કરતા રહી શકાય. માટે કહે છે કે “નમોઽસ્તુ યમુને સદા !”

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

“ભગવત્કૃપાંકુરં વિના શ્રી યમુનાનમનમપિ કોઝપિ કર્તું ન શક્તઃ - ગો.શ્રી પુરુષોત્તમજી) જ્યાં સુધી જીવ પર પુષ્ટિ પ્રભુના અનુગ્રહનું અવતરણ થતું નથી ત્યાં સુધી તેને શ્રી યમુનાજીના પુષ્ટિમાર્ગીય સ્વરૂપ અને માહાત્મ્યનું જ્ઞાન જ થતું નથી. માહાત્મ્યજ્ઞાન વિના શ્રદ્ધા જન્મતી નથી અને શ્રદ્ધા વિના નમસ્કાર શક્ય નથી.

ભક્ત કો સુગમ શ્રી યમુને અગમ ઔરે

દેવીજીવ હોય, તેની અંદર પુષ્ટિ ભક્તિનું બીજ હોય, એ બીજ પર ભગવાનની કૃપાવૃષ્ટિ થતાં તે અંકુરિત થાય ત્યારે જ તેને યમુનાજીના રસાત્મક, પુષ્ટિમાર્ગીય “પ્રેમકે સિંધુ કો મર્મ” સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે અને પછી જ તે પુષ્ટિ ભાવથી શ્રી યમુનાજીને નમન કરી શકે છે.

અતિ અદ્ભુત ચરિત્ર

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ‘અદ્ભુતકર્મા’ છે. તે ‘અસાધન’ને ‘સાધન’ કરી દે છે માટે અદ્ભુતકર્મા છે. જેમકે - કામ, ક્રોધ, દ્વેષ, ભય જેવા ભાવો ભગવાનની પ્રાપ્તિનાં સાધન નથી. આ ભાવો તો દુષ્ટભાવો છે. આમ છતાં આ ભાવો જ્યારે ભગવાનમાં લગાડવામાં આવ્યા, તો તે ભાવો ભગવાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનરૂપ બની ગયા. ગોપિકાઓને, શિશુપાલ, કંસ જેવાઓને ભગવાને જે જે ભાવો એમની પ્રાપ્તિ માટે (લોકવેદ પ્રમાણ દૈષ્ટિએ) સાધનરૂપ ન હતા તેને પોતાના પ્રમેય બલે સાધનરૂપ બનાવી દીધા. આ ભગવાનની અદ્ભુત લીલા છે. ભગવાન જે જીવનું વરણ કરવા ઈચ્છે તે જીવ કોઈ સાધન કરે, ન કરે કે પછી પ્રતિકૂલ કહેવાતું સાધન કરે તો ય પ્રભુ તેને પોતાની નિકટ લાવે છે અને તેનો ઉદ્ધાર કરે છે. જે સાધ્યનું જે સાધન નથી તેને ભગવાન તેનું સાધન બનાવી દે છે એ એમના ચરિત્રની અદ્ભુતતા છે.

આ રીતે શ્રી યમુનાજી પણ અતિ અદ્ભુત ચરિત્રવાળાં છે. તે એવું અદ્ભુત કે, “આવશ્યક દૈહિક ધર્મેઽપિ ત્વત્સંબંધે મુકત્યધિકભક્તિપ્રાપ્તિઃ (વિવૃત્તિ) અત્ર તું ભાવનાભાવેઽપિ અસાધનં પયઃ પાનં પિપાસાહેતુકં તથા ફલસાધકં સાધનીકરણાભાવેઽપિ, ઈતિ અત્યદ્ભૂતત્વમ્ એતસ્યચરિત્રસ્ય ઈતિ ભાવઃ (વિ. ટિપ્પણમ્) કોઈને પોતાના આવશ્યક દેહધર્મરૂપે તરસ લાગી અને એ તરસને છીપાવવા માટે એણે શ્રી યમુનાજીના જલનું પાન કરી લીધું, ભલેને એને શ્રી યમુનાજીના અલૌકિક સ્વરૂપ અને મહિમાનું જ્ઞાન ન હોય ! એ જીવ પણ યમયાતનામાંથી મુક્ત થઈ જાય છે !

તરસ્યા જીવે તૃષ્ણા છીપાવવાના સાધન તરીકે જ જલપાન કર્યું છે. આ જલપાન યમયાતનાથી મુક્તિ મેળવવા માટે નહીં; છતાં શ્રી યમુના એનો ઉદ્ધાર કરે છે અને સિદ્ધ કરે છે કે એ ‘અસાધનને સાધન’ બનાવવારૂપ અતિ અદ્ભુત ચરિત્ર ધરાવે છે.

દુષ્ટ ભાવને પણ ઉદ્ધારનું સાધન બનાવવું એ પ્રભુના અદ્ભુત ચરિત્રની વ્યાખ્યા છે પરંતુ ભાવરહિતને ય ઉત્તમ ફલ આપવું અને તે ય માત્ર જલપાન રૂપ સાધનના ફલ સ્વરૂપે એ તો અતિ અદ્ભુત !

“યત્ સર્વાન્ જીવાન્ ભાવરહિતાન્ સાધનૈઃ કામાદિ રહિતાન્ જીવોપસ્થ પરાયણાન્ અનંતિમ જન્મસંભૂતાન્ ત્વદ્રૂપજ્ઞાનેન સુતરાં શૂન્યાનપિ પિપાસાહેતુકપયઃ પાનેનૈવ ભગવત્પ્રિયાન્ કરોષિ, ન ભાવમપિ અપેક્ષસે” (અન્વયબોધિની) !

..યમુનાષ્ટકમ..

હે યમુના મહારાણી ! તમારું ચરિત્ર એવું અતિ અદ્ભુત છે કે તમો સાધનરહિત તેમજ ભાવરહિત, પશુવત્ભોગ પરાયણ, અનેક અનેક જન્મથી ભટકતા, તમારા આવા અલૌકિક અસાધારણ સ્વરૂપ અને મહિમાને સહેજે ન જાણનારા જીવને ભગવાનનો પ્રિય બનાવી દો છો ! ભલે એણે સાધન તરીકે માત્ર તમારું જલપાન જ કર્યું હોય ! આવા મહાન ફલનું દાન કરવા માટે તમે એની અન્ય કોઈ યોગ્યતાનો વિચાર કરતાં નથી !

પયઃ નો અર્થ દૂધ પણ થાય. યમુનાપાન કરે તે શ્રી યમુનાનો પુત્ર બની જાય છે અને યમનો ભાણેજ. પયઃ પાનથી જીવ નિષ્પાપ પણ બને છે. અને ભાણેજ પણ બને છે. પછી યમ તેને યાતના કેમ આપે ?

પ્રિયો ભવતિ સેવનાત્

શ્રી યમુનાજીનું માત્ર એટલું જ માહાત્મ્ય નથી કે એ દુષ્ટજીવને યમયાતનામાંથી છોડાવે છે પરંતુ તે જીવને ભગવાનનો પ્રિય પણ બનાવે છે. યમયાતનામાંથી મુક્તિ એ તો કેવળ દુઃખનિવૃત્તિરૂપ ફલ છે. પૂર્ણફલ તો એને કહેવાય જેમાં દુઃખોની આત્મતિક નિવૃત્તિ તો થાય જ; પરંતુ ઉત્તમ સુખ પણ સાંપડે. માટે શ્રી યમુનાજીના અતિ અદ્ભુત ચરિત્રનાં ય બે પાસાં છે. (૧) દોષ નિવારક અદ્ભુત ચરિત્ર (યમયાતનામાંથી મુક્તિ) અને (૨) ફલસંપાદક અદ્ભુત ચરિત્ર (ભગવાનના પ્રિય બનાવવું).

ભગવાનનો પ્રેમ જીવ પર ઊતરે એ અસામાન્ય બાબત છે. જીવનાં બધાં દુઃખ હરનારા, સર્વ સુખના સાગર, આનંદના અનંત આધાર એવા શ્રી ભગવાનમાં જીવને સ્નેહ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આવા ભગવાનને જીવમાં પ્રીતિ કેમ સંભવે ? (તેષામવિદ્યા દોષ ગ્રસ્તત્વાત્ વિ.ટિ.) જીવ તો ગુણરહિત અને દોષસભર છે. તેનામાં અવિદ્યા જેવા અનેક દોષો ભરાઈ પડેલા છે. ભગવાન નિર્દોષ, જીવ સદોષ; ભગવાન સર્વજ્ઞ અને જીવ અજ્ઞ; ભગવાન સર્વશક્તિમાન અને જીવ અતિ અસમર્થ; ભગવાન સર્વથી સ્વતંત્ર અને જીવ કાલકર્માદિથી બદ્ધ ! (ન હિ નિર્દોષઃ સદોષેષુ રમતે પ્રીણાતિ ચ - વિ. ટિપ્પણમ્) ગો. શ્રી હરિરાયજીનો અભિપ્રાય છે કે સામાન્યતઃ જે નિર્દોષ હોય છે તેની દોષયુક્ત વ્યક્તિ કે વસ્તુમાં પ્રીતિ હોતી નથી.

શ્રી યમુનાજીના અનુગ્રહથી વાત આખી બદલાઈ જાય છે. જે એમની સેવા કરે છે તેને એ પોતાનો બનાવી દે છે, શ્રી યમુનાજીનો સંબંધી હોવાથી ભગવાનને ય એ પ્રિય લાગે છે. નિયમ એ પણ છે કે પ્રિયનું સંબંધી પણ પ્રિય લાગે. વળી ભગવાન પણ 'હરિ' છે. સર્વદુઃખ હરવાં એ તો એમનો સ્વભાવ જ છે. આ પ્રીતિ પણ સામાન્ય પ્રીતિ નથી. પરંતુ (સર્વભાવેન પ્રીતિવિષયા ભગવતઃ) જેમ વ્રજગોપિકાઓ સર્વભાવે ભગવાનની પ્રીતિપાત્ર થઈ હતી એમ શ્રી યમુનાજીનો સેવક પણ પ્રીતિપાત્ર થાય છે.

આ શ્લોકમાં 'ભગવાનના પ્રિયત્વ સંપાદન' રૂપ છઠ્ઠા ઐશ્વર્યનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું.

મૂલ- મમાઽસ્તુ તવ સન્નિધૌ તનુનવત્વમેતાવતા

ન દુર્લભતમા રતિર્મુરરિપૌ મુકુંદપ્રિયે ।

અતોઽસ્તુ તવ લાલના સુરધુની પરં સંગમાત્

તવૈવ ભુવિ કીર્તિતા ન તુ કદાપિ પુષ્ટિસ્થિતૈઃ ॥૭॥

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

...સાન્વયપદાર્થ...

મુકુંદ પ્રિયે ! હે ભગવાન મુકુંદની પ્રિયા ! તવ સન્નિધૌ મમ તમારી સમીપમાં મને તનુનવત્વં અસ્તુ નૂતન દેહની પ્રાપ્તિ થાવ એતાવતા એથી. મુરરિપૌ રતિઃ શ્રી મુરારિ ભગવાનમાં સ્નેહ. ન દુર્લભતમા દુર્લભ રહેતો નથી (સુલભ થઈ જાય છે.) અતઃ તવ લાલના અસ્તુ માટે તમારા (સ્તુતિરૂપ) લાડ હો. સુરધુની ભુવિ પરં કીર્તિતા શ્રીગંગાજી આ ભૂતળ પર કીર્તિ પામ્યાં. તવ સંગમાદ્ એવ તુ એ તમારા સંગમથી જ. પુષ્ટિસ્થિતૈઃ પુષ્ટિમાર્ગીઓએ. કદાપિ ન કીર્તિતા (કેવળ ગંગાની) કીર્તિ ગાઈ નથી.

(શબ્દાર્થ) : હે મુકુંદપ્રિયા યમુનાજી ! તમારી સમીપમાં મારા દેહને નવીનતા (સેવોપયોગી દેહની નવીનતા) થાઓ. એટલાથી જ મુરારિ ભગવાનમાં સ્નેહ થવો અતિ દુર્લભ રહેતો નથી. માટે તમારી આ સ્તુતિરૂપ લાલના (લાડ) હો. પુષ્ટિમાર્ગીઓએ તમારા સંગમવાળાં ગંગાજીની કીર્તિ ગાઈ છે, એકલાની નહીં.

મુક્તિના સમયે એક દેહથી અન્ય દેહમાં ગતિ કરવી એ આવશ્યક દૈહિક ધર્મ છે. જીવ વૈકુંઠ વિ. લોકોમાં જાય છે તો ય એ નવો દિવ્ય દેહ ધારણ કરીને જાય છે. જ્યારે શ્રી યમુનાજીના અનુગ્રહથી એમના સાંનિધ્યમાં જ ભક્તને નૂતન સેવોપયોગી દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(એતેન પૂર્વદેહનિવૃત્તિઃ સૂચિતા - ઘટસ્ય પાકેન મૃત્વનિવૃત્તિવત્ નિવૃત્તિઃ અત્ર વાચ્યા વિ.ટિ.) ગો.શ્રી હરિરાયજીના મતે, આ જ શરીરના નવત્વની, નવીનતાની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. અન્ય નવો દેહ નહીં પરંતુ આ જ દેહની નવીનતા. ઉદાહરણ તરીકે જોઈએ તો, માટીના કાચા ઘડામાં જલ ધારણ કરવાની ક્ષમતા હોતી નથી. આ જ ઘડાને જો ભક્ષામાં તપાવવામાં આવે છે તો ઘડો તો એનો એ જ રહે છે પરંતુ એનું કાચાપણું નિવૃત્ત થઈ જાય છે, પરિપક્વતા ધારણ કરે છે. જલને ધારણ કરવાની એનામાં ક્ષમતા આવી જાય છે. ઘડો એ જ રહે છે પરંતુ તેની અપકવ દશા નિવૃત્ત થઈ જઈને પકવ દશા સિદ્ધ થઈ જાય છે. એ જ રીતે શ્રી યમુનાજીના સાંનિધ્યમાં જીવને પૂર્વ દેહની જ નવીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. (શ્રી યમુના સંબંધે તુ કૃપયા તનુનવત્ત્વે જાતે પકવઘટવત્ લીલાદર્શનાનુભવાદિવિષયકં સામર્થ્યં ઉત્પદ્યતે । શરીરે લૌકિકત્વનિવૃત્તિશ્ચ - અન્વયબોધિની) તનુના નવત્વમાં જીવના દેહની લૌકિકતા, સંદોષતા વિ. નિવૃત્ત થઈ જાય છે અને તેનામાં ભગવાનની લીલાનાં દર્શન, અનુભવ કરવા જેવા અદ્ભુત સામર્થ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે.

ગો.શ્રી પુરુષોત્તમજીના અભિપ્રાય અનુસાર, જીવના પૂર્વદેહની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે અને એને "અભીષ્ટદેહાન્તરપ્રાપ્તિઃ" સેવકોને માટે, ભક્તોને માટે અભીષ્ટ એવા અન્ય દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહીં દેહના સંસ્કારને નવીનતા કહી નથી પરંતુ અન્ય દેહની પ્રાપ્તિને નવીનતા કહી છે.

ગમે તેમ, પણ શ્રીયમુનાજીની કૃપાથી જ એમનું સાંનિધ્ય સાંપડે છે, કૃપાથી જ તનુનવત્વ સાંપડે છે અને એના વડે જ દુર્લભ ભગવદ્ રતિ સુલભ થાય છે. શ્રી યમુનાજીની કૃપા દુર્લભ છે, કૃપા થતાં કશુંય દુર્લભ નથી. અહીં પ્રભુ મુરરિપુ છે. જીવમાં દોષ જોઈને જીવનો ત્યાગ કરતા નથી પરંતુ જીવના દોષોનો નાશ કરે છે. જેમ જલના દોષરૂપ મુરનો નાશ કર્યો હતો. જેવા શ્રી મુકુંદ - મુક્તિદાતા પ્રભુ કૃપા માત્રથી જીવને પુષ્ટિમાર્ગીય મુક્તિનું દાન કરે છે તેમ શ્રી મુકુંદપ્રિયા શ્રી યમુનાજી પણ ભગવાનના સ્મરણ, ભજન રૂપ મુક્તિનું દાન જીવને કરશે જ.

..યમુનાષ્ટકમ..

શ્રી યમુનાજીને પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, જ્યાં સુધી અમોને તનુનવત્વ પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી અમે તમારી સ્તુતિરૂપ લાલના કરતા રહીએ.

શ્રી ગંગાજી ભગવાનની વિભૂતિ છે. (સ્રોતસામસ્મિ જાહ્નવી - ગીતાજી) ભગવાન કહે છે નદીઓમાં હું ગંગા છું. ગંગાજી મુક્તિનું દાન પણ કરે છે પરંતુ નૂતન સેવોપયોગી દેહની પ્રાપ્તિ, તનુનવત્વ સિદ્ધિ તો શ્રી યમુનાજી જ આપે છે. પુષ્ટિ જીવોને પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રતિબંધનિવૃત્તિ, અલૌકિક દેહ, સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ શ્રી ગંગાજી આપે છે તો તે શ્રી યમુનાજીના સંગમને કારણે જ આપે છે, સ્વતંત્રરૂપે નહીં જ. માટે પુષ્ટિભક્તો એમની કીર્તિ ગાય છે તો શ્રી યમુના સંબંધી ગંગાજીની કીર્તિ ગાય છે. શ્રી ગંગાજી વિભૂતિરૂપ છે જ્યારે શ્રી યમુનાજી તો મુકુંદપ્રિયા છે.

કૃષ્ણદાસ' જો કહે શ્રી યમુના નામ નૌકા,

ભક્ત ભવસિંધુ તે યોહી તરિયે (કૃષ્ણદાસ)

મૂલ- સ્તુતિં તવ કરોતિ કઃ કમલજાસપત્નિ ! પ્રિયે !

હરેર્યદનુસેવયા ભવતિ સૌખ્યમામોક્ષતઃ ।

ઇયં તવ કથાધિકા સકલ ગોપિકા સંગમઃ

સ્મરશ્રમજલાણુભિઃ સકલગાત્રજૈઃ સંગમઃ ॥૮॥

...સાન્વયપદાર્થ...

કમલજા સપત્નિ ! પ્રિયે ! હે લક્ષ્મીજીના સમાન સૌભાગ્યવાળી, પ્રિયા ! તવ સ્તુતિં કઃ કરોતિ ? તમારી સ્તુતિ કોણ કરી શકે ? **યત્ હરે : અનુસેવયા** કેમકે શ્રીહરિની સેવા પછી કરેલી લક્ષ્મીજીની સેવા વડે **આમોક્ષતઃ સૌખ્યં ભવતિ** મોક્ષ સુધીનું જ સુખ મળે છે. **તવ ઇયં કથા અધિકા** તમારી આ (માહાત્મ્ય) કથા તો વધુ ઉત્તમ છે. **સકલ ગોપિકા સંગમ** સઘળી ગોપીઓ સાથેના સમાગમથી થયેલા **સ્મરશ્રમજલાણુભિઃ** શ્રમજલના બિંદુઓ. **સકલ ગાત્રજૈઃ સંગમઃ** કે જે પ્રભુના અંગે અંગમાંથી પ્રકટ થાય છે તેમનો તમારી સાથે સંગમ થાય છે.

(શબ્દાર્થ) : શ્રી લક્ષ્મીજીના સમાન ભાગ્યવાળાં, હે હરિપ્રિયા યમુનાજી ! તમારી સ્તુતિ કોણ કરી શકે એમ છે ? કેમકે ભગવાન સહિત શ્રી લક્ષ્મીજીની સેવા કરવામાં આવે તો મોક્ષપર્યંતનું સુખ સાંપડે છે. પરંતુ તમારી વાત તો વિશેષ જ છે. તે એ કે, સકલ ગોપીજનો સાથેના ભગવાનના રમણથી એમના સકલ અવયવોમાંથી પ્રકટ થતા શ્રમજલબિંદુઓ સાથે તમારો સંબંધ છે.

શ્રી યમુનાજીની સ્તુતિ કોઈ કયાં સુધી કરી શકે ? (સર્વત્ર સ્તુત્યત્વં ભગવત્સંબંધાત્) જ્યાં પણ, જેની પણ સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તેની સ્તુતિ ભગવાનના સંબંધના કારણે કરાય છે. ભગવાન સાથે સૌથી વધુ સંબંધ લક્ષ્મીજીનો છે. લક્ષ્મીજી ભગવાનના જેટલા સંબંધમાં છે એટલું કોઈ નહીં હોય. આ કારણે તો લક્ષ્મીજીની સર્વત્ર સ્તુતિ થાય છે.

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

જો કે લક્ષ્મીજીની સર્વત્ર સ્તુતિ થાય છે પણ શ્રી યમુનાજીની સ્તુતિ કરી શકાય એ મુશ્કેલ કાર્ય છે. શ્રી યમુનાજી માટે પ્રિયા એવું સંબોધન સૂચવે છે કે લક્ષ્મીજી કરતાં શ્રી યમુનાજી ભગવાનને અધિક પ્રિય છે. એનું કારણ પણ સ્પષ્ટ છે. ફલના દાનના સામર્થ્યની દૃષ્ટિએ તુલના કરીએ તો લક્ષ્મીજી વધુમાં વધુ મોક્ષ સુધીનું ફલ આપી શકે છે. આ મોક્ષ સુધીનું ફલ પણ, એકલાં લક્ષ્મીજીની પૂજા કરવામાં આવે તો નહીં જ (એકલાં લક્ષ્મીજીની સેવા તો મોક્ષમાં પ્રતિબંધક થઈ જાય છે) પરંતુ ભગવાનની સેવા કરીને ભગવાનની અર્ધાંગિની રૂપે સેવવામાં આવે તો જ એ મોક્ષ પર્યંતનું ફલ આપે. પૂજનમાં ભગવાનની મુખ્યતા અને લક્ષ્મીજીની ગૌણતા રહે માટે 'અનુસેવયા' કહ્યું છે. જ્યાં લક્ષ્મીજીની મુખ્યતા છે ત્યાં ભોગફલ છે અને ભગવાનની મુખ્યતા છે ત્યાં મોક્ષફલ.

પરંતુ ભગવદીયોને મોક્ષની ય ક્યાં સ્પૃહા હોય છે ? (એતત્કથારસિકાનાં ન મોક્ષેચ્છાગંધોડપિ - વિવૃત્તિ) શ્રી યમુનાજી જે ફલનું દાન કરે છે તેના - તે કથાના રસિકજનોને તો મોક્ષપ્રાપ્તિની કામનાની ગંધ સુદ્ધાં નથી હોતી. એ ફળ એટલું મહાન છે.

તવ અધિકા કથા !

ક્યાંય કોઈનામાં ય ન હોય એવું માહાત્મ્ય શ્રી યમુનાજીમાં છે ! રાસ વિ. પ્રસંગે સર્વ પ્રકારના ગોપીજનોના સંગમથી ભગવાન રસેશ્વર શ્રી ગોપીજનવલ્લભના અંગઅંગમાંથી પ્રકટ થતા સ્મરશ્રમના જલબિંદુઓ સાથે શ્રી યમુનાજીનો સંગમ છે. આ જલબિંદુઓ માત્ર શ્રમજલ નથી પરંતુ રસેશ પ્રભુના રોમરોમ, અંગેઅંગમાંથી પ્રકટ થતો આનંદરસ છે. આ રસ 'સકલગાત્રજ' છે. 'મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્' શ્રીકૃષ્ણ માધુર્યની ચરમસીમા છે અથવા કહો કે, એમના માધુર્યની કોઈ સીમા જ નથી.

પોતાના ભક્તનો આ રસ સાથે શ્રી યમુનાજી સંબંધ કરાવી દે છે. ભક્તોને સાક્ષાત્ ભગવાનના સંબંધનો અનુભવ થાય છે. સાલોકયાદિ મુક્તિનું સુખ આપી શકનારાં લક્ષ્મીજી ક્યાં અને અંગઅંગમાં આનંદરસ રહેલ છે એવા પ્રભુનો રસાત્મક અનુભવ કરાવનારી શ્રી યમુનાજી ક્યાં ?

રસમય, આનંદ સ્વરૂપ પ્રભુના શ્રમજલ સાથે સંબંધ કરાવવા રૂપ આઠમું ઐશ્વર્ય આ આઠમા શ્લોકમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

મૂલ- તવાષ્ટકમિદં મુદા પઠતિ સૂરસૂતે સદા

સમસ્તદુરિતક્ષયો ભવતિ વૈ મુકુંદે રતિઃ ।

તયા સકલસિદ્ધયો મુરરિપુશ્ચ સંતુષ્યતિ

સ્વભાવવિજયો ભવેત્ વદતિ વલ્લભઃ શ્રી હરેઃ ॥૧૧॥

...સાન્વયપદાર્થ...

સૂર સૂતે હે સૂર્યનાં પુત્રી શ્રી યમુના ! ઈદં તવ અષ્ટકં સદા મુદા પઠતિ આ તમારા અષ્ટકનો (જે) સદા હર્ષથી પાઠ કરે. સમસ્તદુરિતક્ષયો ભવતિ (તેના) સમગ્ર પાપોનો નાશ થાય છે, વૈ મુકુંદે રતિઃ (ભવતિ) નિશ્ચિત રૂપે, ભગવાન મુકુંદમાં તેને ભક્તિ થાય છે. તયા સકલ સિદ્ધયઃ તેનાથી (તેને ભક્તિમાર્ગ સંબંધી)

..યમુનાષ્ટકમ..

સકલ સિદ્ધિઓ સાંપડે છે, મુરરિપુ: ય સંતુષ્ટિ ભગવાન મુરારિ પ્રસન્ન થાય છે અને સ્વભાવવિજયો ભવેત્ પોતાના સ્વભાવ પર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રી હરે: વલ્લભ: વદતિ: (એમ) શ્રીહરિના પ્યારા શ્રીવલ્લભ કહે છે.

(શબ્દાર્થ) : હે સૂર્યપુત્રી યમુના ! તમારા ગુણગાનરૂપ આ અષ્ટકનો જે સદાસર્વદા, પ્રસન્નતાપૂર્વક પાઠ કરે છે તેનાં સર્વ પાપોનો નાશ થઈ જાય છે, નિશ્ચિતરૂપે તેને ભગવાન મુકુંદમાં પ્રીતિ જન્મે છે, (ભક્તોને ભક્તિમાર્ગમાં આવશ્યક એવી) સર્વ સિદ્ધિઓ એ પ્રીતિ વડે પ્રાપ્ત થાય છે. પાઠ કરનાર પર મુરારિ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય છે અને એ જીવના સ્વભાવમાં પરિવર્તન આવી જાય છે. (આ પ્રમાણે) શ્રીહરિના પ્રિય શ્રીવલ્લભાચાર્યજી કહે છે.

પાઠફલ

આ નવમા શ્લોકમાં પાઠનું ફલ દર્શાવાયું છે. શ્રી યમુનાજીના ગુણગાન કરતા અનેક સ્તોત્રોની રચના થયેલ છે પણ અહીં જે ફલની ચર્ચા કરવામાં આવે છે તે શ્રીમહાપ્રભુજીએ રચેલા આ યમુનાષ્ટકના પાઠનું ફલ છે.

નિર્દોષતા

પ્રથમ ફલ તો એ કે પાઠ કરનારના સર્વ પાપ, દોષ, અપરાધ વિ. ની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. આ ફલ પ્રથમ મળવું જરૂરી છે કેમકે “નરાણાં ક્ષીણપાપાનાં કૃષ્ણે ભક્તિર્હિ જાયતે” હજારો જન્મજન્માંતરમાં કરેલાં તપ, ધ્યાન તેમજ સમાધિ વડે જેનાં પાપ ક્ષીણ થઈ ગયાં છે એવા નિષ્પાપ જીવના જ અંતઃકરણમાં શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિનો ઉદય થાય છે.”

યોગ, જ્ઞાન વિ. ઉપાયો દ્વારા પાપની નિવૃત્તિ થઈ શકે છે પરંતુ તે ઉપાયો કલેશયુક્ત છે, સૌનો એમાં અધિકાર પણ હોતો નથી. જ્યારે અહીં તો આ અષ્ટકના પાઠમાત્રથી, અત્યંત સરળ અને સુલભ ઉપાય વડે સમસ્ત પાપોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે.

મુકુંદરતિ

જીવ નિર્દોષ બને, નિષ્પાપ થાય ત્યારબાદ તેને શ્રી મુકુંદ ભગવાનના ચરણોમાં રતિ-પ્રીતિ થાય છે. ભગવાનને મુકુંદ કહેવાનું એક કારણ છે. (મુકુંદ પદાત્ યદ્યપિ મોક્ષમેવ સાધારણ્યેન સર્વેભ્યો દદાતિ તથાપિ ત્વત્સ્તુતિ પાઠાત્પ્રસન્નો ભક્તિમેવ દદાતિ ન તુ મોક્ષમપીતિ ભગવત્સ્વભાવપરાવર્તકત્વમુક્તમ્-વિવૃત્તિટીકા) ભગવાન મુકુંદ છે. મુકુંદ એટલે મુક્તિ આપનારા, મોક્ષ દેનારા. ભગવાન પોતાના ભક્તોને મુક્તિનું જ દાન કરે છે પરંતુ આ યમુનાષ્ટકના પાઠ શ્રવણથી તેઓ પ્રસન્ન થઈ જાય છે અને પાઠ કરનારને ભક્તિનું દાન કરી દે છે ! શ્રી યમુનાષ્ટકના પાઠનો પ્રભાવ એવો તો અદ્ભુત છે કે તે ભગવાનના સ્વભાવમાં ય પરિવર્તન લાવી દે છે ! જે વસ્તુ એ સરળતાથી નથી આપતા તે વસ્તુ સરળતાથી આપી દે છે !

સકલ સિદ્ધિદાન

શ્રી યમુનાષ્ટકના પાઠ વડે પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન પોતાના ભક્તોને, ભક્તિ કરવામાં ભગવત્સેવા વિ.ના કર્તવ્યમાં અને ભગવાનના આધિદૈવિક રસાત્મક અનુભવમાં ઉપયોગી સર્વ સિદ્ધિઓનું દાન કરી દે છે. તનુનવત્વની પ્રાપ્તિ, ભગવાનના સ્વરૂપ અને લીલાનો અનુભવ, સર્વાત્મભાવ જેવી પ્રથમ શ્લોકની

..શ્રી વલ્લભ ગીતા..

યર્થમાં કહેવાયેલી બધી સિદ્ધિઓ મળે છે. આ સિદ્ધિઓ સકલ હોય છે. કલાઓ સહિત હોય છે. એટલે ભક્તિમાર્ગીય એવી નાની નાની આવશ્યક સિદ્ધિઓ પણ પાઠના ફલરૂપે અનાયાસે સાંપડે છે.

મુરારિનો સંતોષક

(પ્રતિબંધકે વિદ્યમાને સતિ કથમ્ ?) શાસ્ત્ર તો કહે છે કે ભગવાનના માર્ગમાં અનેક પ્રતિબંધો, અવરોધો રહેલા છે. આ બધા પ્રતિબંધો રહેતાં ભક્તિ અને ભક્તિમાર્ગીય સિદ્ધિઓ જેવા મહાન ફલની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે શક્ય થાય ?

ભગવાન મુરને મારનારા છે. મુરદૈત્ય દોષરૂપ છે. ભૌમાસુરે કેદ કરેલી સોળ હજાર રાજકન્યાઓને શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થવામાં મુરદૈત્ય મોટા પ્રતિબંધરૂપ હતો. જ્યાં સુધી મુર ન મરે ત્યાં સુધી રાજકન્યાઓને ભગવાન ન મળે. રાજકન્યાઓ તો એને મારવા સમર્થ ન હતી માટે ભગવાને એને માર્યો. તો, ભક્તોને ભક્તિમાર્ગમાં જે જે પ્રતિબંધો નડે છે તે તે પ્રતિબંધોનું નિવારણ પ્રભુ પોતે જ પોતાના સામર્થ્ય વડે કરશે. તે સૂચવવા માટે મુરારિ નામનો ઉપયોગ થયો છે. આ મુરારિ પ્રભુ પણ શ્રી યમુનાષ્ટકના પાઠથી પ્રસન્ન થશે અને ભક્તના પ્રતિબંધોનો નાશ કરશે.

સ્વભાવ વિજય

(સ્વભાવસ્ય વિજયઃ પરાવૃત્તિઃ ભવતિ) શ્રી યમુનાષ્ટકનો પાઠ કરનારને પોતાના સ્વભાવ પર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. (સવાસનેતિ 'વિ' ઉપસર્ગાર્થઃ) જય શબ્દની આગળ 'વિ' ઉપસર્ગ એટલા માટે જ લગાડાયો છે કે પાઠ કરનારાની વાસનાઓ પણ નિવૃત્ત થઈ જાય. દુષ્ટ સ્વભાવ ઉત્તમ સ્વભાવ બની જાય.

જીવ સ્વભાવથી જ દુષ્ટ છે. શ્રી યમુનાજીના અનુગ્રહથી જીવના સ્વભાવગત દોષો બદલાઈ જાય છે. આમ તો સ્વભાવનું બદલાવું કોઈ સરળ બાબત નથી. પરંતુ શ્રી યમુનાજી ભગવાનના સ્વભાવ સુદ્ધાને બદલી શકે તો જીવના સ્વભાવને બદલવામાં શો સંદેહ ? કોઈને ય સરળતાથી ભક્તિ ન આપનારા ભગવાન અનાયાસે ભક્તિ આપે છે એ ભગવાનના સ્વભાવનો વિજય (પરિવર્તન).

જીવનો સ્વ ભાવ એટલે જીવ ભાવ. ભગવાનથી વિખૂટો પડ્યો હોવાથી જીવ તિરોહિતાનંદ છે. અવિદ્યાના પાશમાં બંધાયો હોવાથી તે ભગવાનથી બહિર્મુખ છે. આવા જીવને શ્રી યમુનાજી પ્રભુની સન્મુખ કરી દે છે. વિમુખ જીવને ભગવાનનો ભક્ત બનાવી દે છે. કેવી મોટી કૃપા !

વદતિ વલ્લભઃ

આ પ્રકારના યમુના માહાત્મ્યમાં તેમજ પાઠના ફલમાં કોઈએ સંદેહ રાખવાની જરૂર નથી. આ નિરૂપણ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ કરેલ છે માટે એ પ્રમાણ છે. વલ્લભનો અર્થ પ્રિય પણ થાય. જે ભગવાનના પ્રિય છે તેને ભગવાન વિશેની બધી ખબર છે. તે પ્રભુના હાર્દને, સર્વ અભિપ્રાયોને જાણે છે. તે શ્રીહરિના વલ્લભ છે. શ્રી એટલે સ્વામિનીજી અને હરિ એટલે સર્વના સર્વદુઃખહર્તા એમના પ્રિય શ્રી વલ્લભપ્રભુ છે. એમનું વાક્ય આપ્ત વાક્ય છે અને આપ્તવાક્ય પ્રમાણ વાક્ય છે.

શ્રી યમુનાષ્ટકનો પાઠ સદા (નિત્ય) અને મુદા (પ્રસન્નતાપૂર્વક) કરવો જોઈએ, તેમજ શ્રી વલ્લભના આ વચનોમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને કરવો જોઈએ.